

13. А. В. Моисеев. Социальная база советского общенародного государства. — «Уч. зап. Куйбышевск. пед. ин-та», вып. 39, 1963.
14. М. Н. Очкина. К вопросу о развитии политической организации социалистического общества в период развернутого строительства коммунизма. «Сб. асп. работ Казанск. ун-та». Казань, 1963.
15. М. Н. Очкина. Некоторые вопросы методологии исследования политической сферы жизни общества. «Уч. зап. Моск. гос. пед. ин-та», № 387, М., 1970.
16. Политическая организация советского общества. «Наука», М., 1967.
17. В. И. Разин. Политическая организация общества как категория исторического материализма. — «В. И. Ленин и актуальные проблемы исторического материализма», М., 1970.
18. В. С. Семенов. Капитализм и классы. М., 1969.
19. Ж. Туленов. Политическая организация советского общества. Алма-Ата, 1965.
20. Д. И. Чесноков. Исторический материализм. «Мысль», М., 1966.
21. В. М. Чхиквадзе. Государство, демократия, закон. «Юридическая литература», М., 1967.

КОЛГОСПНА ДЕМОКРАТІЯ — СКЛАДОВА ЧАСТИНА РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Б. Т. Личко

Демократія — одна з принципових основ соціалізму. Утверджуючи суспільну власність на засоби виробництва, соціалізм разом з тим забезпечує і використання цієї власності в інтересах всього народу за допомогою справжнього народовладдя. Здійснюючи державну владу, трудящі спрямовують і розвиток виробництва у своїх інтересах. При соціалізмі кожен член суспільства дістає можливість «брати участь не тільки у виробництві, але і в розподілі і управлінні суспільними багатствами» [1, 19, 112].

Соціалістична демократія поширюється на всі сфери суспільного життя (економіку, політику, культуру). Вона охоплює, крім демократичних форм соціалістичної державності, різні форми недержавного характеру (демократію внутріпартійну, профспілкову, комсомольську, колгоспну, народний контроль та ін.). Втілення послідовної демократії у всі сфери суспільного життя є обов'язковим для успішного розвитку соціалістичного суспільства, повного використання ним своїх внутрішніх можливостей і переваг, прискорення темпів комуністичного будівництва.

Постійне розширення і поглиблення соціалістичної демократії пов'язане насамперед з підвищенням керівної ролі КПРС, яка не тільки визначає розвиток соціалістичної демократії, а й сама виробляє принципи та методи демократичного керівництва, функціонує на глибоко демократичних засадах. Внутрішня побудова і норми її життя — зразок для інших ланок політичної організації соціалістичного суспільства.

Великого значення партія надає виробничим формам соціалістичної демократії. Джерела їх розвитку закладено в соціалістичній дійсності, бо саме тут господарське будівництво стає визначальним, головною сферою діяльності суспільства і держави [див. 2, 36, 130].

Висунення на перший план економіки як об'єкта управління справило вплив і на розгортання виробничої демократії, сприяло підвищенню її ролі в житті суспільства. Як складова частина радянської соціалістичної демократії, виробнича демократія по суті є вираженням реальної участі трудящих в управлінні суспільним виробництвом.

КПРС завжди турбувалась про вдосконалення форм соціалістичної демократії, постійно приділяла увагу їх правильному поєднанню, глибокій реалізації принципів соціалістичної демократії в усіх ланках політичної організації нашого суспільства. XXIV з'їзд партії з новою силою підкреслив, що «боротьба за побудову комунізму невіддільна від всебічного розвитку соціалістичної демократії, зміцнення Радянської держави, удосконалення всієї системи політичної організації суспільства» [3, 228].

Важливе місце в системі радянської демократії посідає колгоспна демократія. Обумовлена всією системою соціалістичних суспільних відносин, що встановились у колгоспному селі на основі державної власності на землю і суспільної власності самих колгоспів, а також радянським суспільно-політичним ладом колгоспна демократія є органічною складовою частиною радянської соціалістичної демократії. Як і інші її форми, це — демократія для трудящих. Вона покликана використати можливості, закладені в соціалістичній системі суспільних відносин, забезпечити рух селянства до комунізму. Підпорядкованість завданням комуністичного будівництва, необхідність виражати корінні інтереси радянського суспільства визначають її політичний характер, як і соціалістичної демократії в цілому. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії підкреслювалось: «Вся політична система суспільства, постійно зростаюча ініціатива трудящих поставлені у нас на службу будівництву комунізму. Така демократія — це для нас життєва потреба, необхідна умова розвитку і зміцнення соціалістичних суспільних відносин [3, 94].

Колгоспна демократія — основа управління справами колгоспу. Колгосп як суспільна форма господарства за характером організації, демократичними основами забезпечує управління виробництвом самими колгоспниками, розгортання їх творчої ініціативи, виховання колгоспників у дусі комунізму.

Колгоспній демократії властиві загальні принципи соціалістичної демократії: можливість фактичного і повного використання всіх демократичних прав і свобод всіми трудящими, всезагальність і реальність участі в управлінні справами суспільства, виборність на певний строк і змінюваність органів управління та службових осіб, звітність, відповідальність органів уп-

равління перед громадськістю, що їх обирала, і підконтрольність, колегіальність в управлінні, свобода критики, право відкликання, безумовна обов'язковість рішень вищих органів управління для нижчих і ін. Загальність цих принципів надає внутрішньої єдності соціалістичному державному і суспільному ладові, забезпечує високу ефективність його функціонування.

Однак участь трудящих в управлінні економікою, як відзначалося на XXIV з'їзді КПРС, не обмежується розв'язанням господарських завдань в рамках окремого виробничого колективу. Політика партії і Радянської держави зумовлена корінними інтересами трудящих, вироблена їх представниками у виборних органах за широкою участю має в обговоренні найважливіших планів і рішень. Трудящі беруть активну участь і в контролі за їх виконанням.

Із членів колгоспів, як і інших організацій трудящих, формуються органи державної влади. З 5879 депутатів, обраних до Верховних Рад союзних республік у червні 1971 р., 1221 колгоспник (20,8%). У складі місцевих Рад депутатів трудящих — колгоспників 28,8%, у складі сільських Рад — 39,7%. Серед депутатів місцевих Рад Української РСР — 42,3% колгоспників [8]. Депутати-колгоспники, а також колгоспний актив беруть безпосередню участь у діяльності Рад. Через державні та громадські організації вони розробляють плани розвитку сільськогосподарства, здійснюють контроль за дотриманням радянських законів та ін. В основі ж колгоспного життя лежить політична лінія партії і відповідні їй державні плани. Таким чином, колгоспна демократія, котрій властиві риси виробничої демократії, має й певний політичний зміст. Колгоспний лад зміцнив Радянську державу і її основу — союз робітників і селян, забезпечив реальні умови для участі селян в управлінні суспільним виробництвом, у розв'язанні державних справ. Дослідження свідчать, що майже третина працюючих колгоспників бере участь у роботі державних та громадських організацій, колгоспних органів управління (обрані до складу партійних, комсомольських або профспілкових комітетів, депутатами місцевих Рад, членами правлінь і колгоспних ревізійних комісій та ін.), в управлінні колгоспними справами — понад 90% [6, 10; 5, 9].

Керівним і спрямовуючим началом діяльності органів колгоспної демократії є колгоспні партійні організації. Вони об'єднують 15,1% всіх комуністів країни [3, 105]. Зараз у всіх колгоспах Української РСР є партійні організації і кожна з них налічує не менше 50 комуністів [6, 10]. Принципова постановка важливих питань колгоспного життя, винесення їх на колективне обговорення, прийняття рішень, що відповідають політичній лінії партії, — одна із форм партійного впливу на роботу органів колгоспного самоврядування. Партійні організації не беруть на себе функцій колгоспних органів управління, а діють властивими їм методами організаторської і виховної роботи.

Діяльність колгоспних партійних організацій є важливим фактором вдосконалення суспільних відносин, що склалися в галузі управління справами колгоспів, вдосконалення принципів та організаційних форм колгоспної демократії, виховання необхідних для участі в управлінні соціальних рис колгоспника. Під керівництвом партійних організацій у цьому напрямку діють і профспілкові та комсомольські організації, групи і пости народного контролю колгоспів.

Соціалістичний демократизм охоплює як політичні свободи, так і соціальні права трудящих. Соціалістична держава гарантує їх реальне здійснення. Демократизм колгоспного ладу, його зв'язок з радянською демократією виявляється і в тому, що він також забезпечує колгоспникам широкі соціальні права. Примірний Статут колгоспу, прийнятий III Всесоюзним з'їздом колгоспників, надає членові колгоспу такі права:

одержувати роботу у громадському господарстві з гарантованою оплатою відповідно до кількості і якості вкладеної праці;

брати участь в управлінні справами колгоспу, обирати і бути обраним до органів його управління; вносити пропозиції щодо поліпшення діяльності колгоспу, ліквідації недоліків у роботі правління і службових осіб;

діставати від колгоспу допомогу у підвищенні кваліфікації та набутті спеціальності;

користуватися присадибною земельною ділянкою для ведення на ній підсобного господарства, колгоспними пасовищами, громадською робочою худобою і транспортом для особистих потреб;

право на соціальне забезпечення, культурно-побутове обслуговування і допомогу колгоспу в будівництві та ремонті житлового будинку, забезпеченні паливом.

Новий Примірний Статут відбиває новий історичний етап у розвитку колгоспного ладу. В ньому враховані соціально-економічні та суспільно-політичні зміни, що відбулися в нашій країні, а також можливості і вимоги розвиненого соціалізму. В Статуті дістав відображення дальший розвиток соціалістичної демократії як загальнонародної. Він передбачає не тільки розширення соціальних прав колгоспників, а й більш високі гарантії, якими забезпечуються ці права. Оплата праці гарантується встановленим порядком розподілу валової продукції і доходів колгоспу. Грошові кошти, що надходять від реалізації продукції та інших джерел, колгосп використовує в першу чергу для розрахунків з колгоспниками за їх працю. Для задоволення потреб колгоспників у сільськогосподарських продуктах створюється натуральний фонд розподілу за працею. Крім того, держава надає колгоспам кредити.

Право колгоспника одержувати від колгоспу допомогу у підвищенні виробничої кваліфікації і набутті спеціальності гарантується встановленим порядком відрядження колгоспників на

навчання, створенням необхідних умов для тих, хто вчиться заочно. Відрахування колгоспів на підготовку кадрів тільки по Харківській області зросло від 38 тис. крб. у 1965 р. до 1090 тис. крб. у 1968 р., на оплату стипендій—від 30 тис. крб. до 413 тис. крб. [9].

Здійснення прав колгоспників на матеріальне забезпечення гарантується не тільки через створений централізований союзний фонд пенсійного забезпечення, а й системою соціального забезпечення та матеріальної допомоги, що діє безпосередньо в колгоспах.

Підвищуючи матеріальні гарантії прав колгоспників, новий Примірний Статут колгоспу відбив у собі і організаційні гарантії колгоспної демократії. В ньому дістали дальший розвиток основні її принципи (всезагальність участі в управлінні справами колгоспу, виборність, звітність і т. д.); поряд з основними органами управління в Статуті закріплено і допоміжні форми демократичного управління (технічні та економічні ради, культурно-побутові комісії та ін.). Право кожного колгоспника на участь в управлінні справами колгоспу гарантується тим, що розв'язання всіх важливих питань віднесено до компетенції вищого органу управління—загальних зборів колгоспу. Колгоспники згідно з Статутом самі вирішують, яким голосуванням (відкритим чи таємним) вони обиратимуть правління, голову колгоспу, ревізійну комісію.

Вироблений на широкій демократичній основі (на Україні в обговоренні проекту взяло участь понад 7 млн. чол., 80 тис. колгоспників запропонували понад 12 тис. пропозицій і доповнень) і прийнятий III Всесоюзним з'їздом колгоспників новий Примірний Статут колгоспу затвердили Рада Міністрів СРСР і ЦК КПРС. Статут колгоспу є обов'язковим не тільки для колгоспів і колгоспників, а й для тих організацій і осіб, які вступають у ті чи інші відносини з колгоспами. Однак у ньому накреслено лише основні напрямки діяльності колгоспу. Конкретизують основні положення Статуту, розвивають їх відповідно до своїх умов самі колгоспи. Примірний Статут колгоспу виражає як корінні загальні інтереси радянського суспільства, так і специфічні інтереси, потреби колгоспного селянства, враховує його історичний шлях до комунізму і, таким чином, має важливе політичне значення.

Однією з закономірностей розвитку соціалістичної демократії є зростання ролі трудових колективів у розв'язанні питань виробничого, соціального і духовного життя. Ця загальна тенденція повною мірою стосується і колгоспів. Із зміцненням колгоспного ладу, зростанням його економіки, підвищенням трудової і політичної активності трудящих колгоспи стають все самостійнішими у розв'язанні питань як господарського, так і соціального розвитку.

Разом з тим діяльність колгоспів незмінно і послідовно забезпечується керівництвом з боку соціалістичної держави. Керую-

чи колгоспами, держава зміцнює гарантії колгоспної демократії, стимулює її розвиток, господарській і соціальній самостійності колгоспів надає послідовного соціалістичного характеру, створює для всіх колгоспів однакові соціально-економічні умови господарювання і соціального розвитку. Державне керівництво залишається, як і раніше, основоположним принципом колгоспного розвитку. Але на кожному етапі соціалістичного будівництва виникає необхідність у нових формах поєднання державного керівництва з колгоспною демократією. За сучасних умов такою формою є ради колгоспів. Створені знизу дотримуються відповідно до рішення III Всесоюзного з'їзду колгоспників, ради колгоспів являють собою масові громадські органи управління. У 1970 р. діяло 2346 окружних і районних рад. До них обрано близько 75 тис. чол. Створено також 135 крайових і обласних рад, у складі яких налічується 7280 чол. [7]. Згідно з положенням, прийнятим союзною радою колгоспів, до них обирається не менше 75% колгоспників (на Україні 17 253 членів колгоспних рад, з них 14 161 колгоспник), решта — представники державних органів, спеціалісти сільськогосподарського виробництва, вчені [4, 55]. Керівниками рад колгоспів, як правило, обираються начальники відповідних управлінь, міністри сільського господарства. Отже, в нових органах управління втілюється принцип поєднання державного керівництва з колгоспною демократією.

Створення виборних колгоспних органів дозволяє колективно обговорювати найважливіші питання діяльності колгоспів узагальнювати досвід організації, розробляти пропозиції для повнішого використання резервів зростання громадського господарства. Нові органи управління мають підвищити ефективність і перетворювальну роль колгоспної демократії.

Таким чином, різні форми демократії, зумовлені соціальною структурою радянського соціалістичного суспільства, обов'язковістю задоволення специфічних інтересів існуючих при соціалістичних класів і соціальних груп, різноманітністю творчих завдань комуністичного будівництва, тісно пов'язані. Вони не існують паралельно, ізольовано одна від одної. Взаємодоповнюючі і взаємопроникаючі вони становлять єдність, де провідна роль належить партійній і радянській демократії. Ось чому наявність колгоспної демократії, як і інших форм демократії, не можна вважати якоюсь множинністю автономних, не пов'язаних між собою форм останньої.

Поступальний розвиток радянської соціалістичної демократії в процесі комуністичного будівництва визначає і поступальний розвиток колгоспної демократії. Тенденція до єдиної міри демократизації всіх сфер суспільного життя — закономірна лінія розвитку соціалістичного демократизму. Про це свідчать розвиток і вдосконалення колгоспної демократії як складової частини загальнонародної радянської соціалістичної демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19.
2. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 36.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
4. Правовые проблемы руководства и управления сельским хозяйством в СССР. «Наука», М., 1970.
5. Журн. «Коммунист», 1971, № 2.
6. Журн. «Под знаменем ленинизма», 1971, № 12.
7. Газ. «Правда», 20 жовтня 1970 р.
8. Газ. «Труд», 12 червня 1971 р.
9. Сводные отчеты колхозов Харьковской области за 1965—1968 годы. Харьковское областное статуправление.

ВИРІВНЮВАННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ ГРУП У РОБІТНИЧОМУ КЛАСІ — ВАЖЛИВЕ ЗАВДАННЯ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ НА ШЛЯХУ ДО КОМУНІЗМУ

Г. Ф. Рум'янцев

Життєвий рівень як поняття включає сукупність показників, що характеризують умови матеріального і духовного розвитку соціальних груп. Показниками життєвого рівня є багато факторів: рівень заробітної плати, реальних доходів, споживання за рахунок суспільних фондів, співвідношення робочого і вільного часу, розміри споживання матеріальних і духовних благ і багато інших. Комплекс заходів, систематично здійснюваних партією і Радянським урядом, забезпечує створення умов для подолання соціально-класових і внутрікласових відмінностей. «Зростання добробуту забезпечується у нас, — говориться в Тезах ЦК КПРС «50 років Жовтня», — по-перше, шляхом підвищення заробітної плати робітників і службовців, колгоспників, зниження роздрібних цін, скорочення податків і, по-друге, зростання споживання за рахунок суспільних фондів» [див. 2, 34].

На даному етапі розвитку соціалістичного суспільства умови матеріального і духовного розвитку груп в робітничому класі в значній мірі обумовлені рівнем реальних доходів і заробітної плати. В Директивах XXIV з'їзду КПРС відмічалось, що протягом дев'ятої п'ятирічки і в наступний період основною формою зростання особистих доходів і матеріального добробуту буде заробітна плата. Разом з тим буде зростати споживання за рахунок суспільних фондів. Середньомісячна заробітна плата робітників становила в 1965 р. 96,5 крб., в 1969 р. — 116,9 крб., а в 1970 р. вона вже дорівнювала 122 крб. Середньомісячна ж заробітна плата робітників з урахуванням виплат і пільг, одержуваних з суспільних фондів споживання, зросла від 107,7 крб. в 1960 р. до 164 крб. в 1970 р., а робітників промисловості —

**Середньомісячна грошова заробітна плата робітників і службовців
по галузях народного господарства в крб. [12, 177—178]**

	1940 р.	1960 р.	1970 р.
Разом по народному господарству	33,1	80,6	121,7
Промисловість (промислово-виробничий персонал)	34,1	91,6	133,5
В тому числі робітники	32,4	89,9	130,8
Радгоспи, підсобні і інші виробничо-сільськогосподарські організації	22,0	53,8	98,9
В тому числі робітники	20,7	51,9	96,5
Будівництво	34,0	92,4	152,4
В тому числі робітники	31,0	89,2	149,0

до 179 крб. [12, 175]. Невпинно зростає заробітна плата всіх груп у робітничому класі, про що видно з табл. 1.

Якщо в 1960 р. середньомісячна заробітна плата робітників промисловості дорівнювала 89,9 крб., робітників радгоспів — 51,9 крб. і будівельних робітників — 89,2 крб., то в 1970 р. вона становила у робітників промисловості 130,8 крб., у робітників радгоспів — 96,5 крб., у будівельних робітників — 149 крб.

Вирівнюванню рівня заробітної плати до певної міри сприяло подальше скорочення різниці тарифних розрядів. Відомо, що раніше робітники низької кваліфікації одержували заробітну плату в чотири рази меншу, ніж групи робітників високої кваліфікації, і в два рази меншу порівняно з групами робітників середньої кваліфікації. Тепер різниця між ставками груп низької і середньої кваліфікації — приблизно в півтора рази і ставками робітників низької і високої кваліфікації — приблизно в два рази [див. 15, 88].

Наближення груп всередині робітничого класу за рівнем доходів забезпечується також підвищенням мінімальної заробітної плати. З 1 січня 1968 р. проведено підвищення мінімальної заробітної плати робітників і службовців у всіх галузях господарства до 60 крб. на місяць. Одночасно підвищено тарифні ставки і оклади окремим категоріям робітників до 70 крб. на місяць. Заробітна плата низькооплачуваних робітників зросла на 33 — 50%, або на 180 — 240 крб. в розрахунку на рік, що свідчить про подальше скорочення різниці в оплаті праці. Тарифні ставки робітників, зайнятих у будівництві, зросли в середньому на 25%, а на підприємствах промисловості будівельних матеріалів — на 23%. Найзначніше підвищення заробітної плати відбулося в групах робітників, зайнятих на ділянках з особливо важкими та шкідливими умовами праці [Див. 7, 6]. В доповіді О. М. Косигіна на XXIV з'їзді КПРС відзначалось: «Планом передбачалося збільшити за п'ятиріччя середню заробітну плату

робітників і службовців не менш як на 20 процентів, а фактично вона зросла на 26 процентів» [3, 146].

При соціалізмі матеріальний стан кожного члена суспільства визначається його працею. Отже, він перебуває в прямій залежності від розмірів заробітної плати, доходів, що регулюються соціалістичним принципом розподілу. На підставі обстеження бюджету¹ родин молодих робітників на низці підприємств України соціологи встановили, що добробут їх зростає постійно. Переважна кількість родин у кожній з груп з середньомісячним подушним прибутком в 41 — 60 крб. та 61 — 80 крб. Вони становлять $\frac{7}{10}$ всієї вибіркової сукупності. При середньому розмірі родини 2,9 на кожного її члена припадає 68,1 крб., тобто найбільша сума порівняно з іншими групами родин, і середньомісячний мінімальний доход такої родини 199,6 крб. Близько 19%¹ було добре забезпечених родин (81 — 100 крб. на кожного члена), родини з мінімальним рівнем у всій вибірковій сукупності становили лише $\frac{1}{9}$ частину [див. 10, 98].

Фактичне споживання благ залежить не тільки від рівня заробітної плати, але й від кількості утриманців у родині, що припадають на одного працюючого. Матеріали радянських дослідників, які довели пряму залежність між характером праці і заробітною платою, свідчать, що розміри подушного доходу в соціально-професійних групах з неоднаковим характером праці відрізняються значно менше, ніж заробітна плата в тих же групах (див. табл. 2).

Таблиця 2 [16, 207]

Категорії робітників	Середньомісячна заробітна плата (крб.)	Середньомісячний подушний доход (крб.)
Робітники некваліфіковані і мало-кваліфіковані	74	62
Робітники кваліфіковані	111	69
Робітники висококваліфіковані	144	72
ІТР і інші спеціалісти в сфері матеріального виробництва	117	78

З даних таблиці видно, що істотний вплив на матеріальний стан груп робітників справляє не тільки така соціальна ознака, як рівень заробітної плати, але й демографічні фактори (кількісний склад родини і утриманців, що припадають на одного працюючого). Між групами робітників різного рівня кваліфікації менша різниця в середньомісячних подушних доходах, ніж в середньомісячній заробітній платі, що бачимо з табл. 2.

¹ По матеріалах родинних бюджетів повинні бути проаналізовані органами ЦСУ групування родин робітників, службовців, колгоспників по середньодушовому доходу. В 1972 р. намічено провести одноразове вибіркове обстеження складу доходів приблизно 250 тис. родин. [див. 13, 10].

Життєвий рівень визначається ступенем забезпеченості людей матеріальними і духовними благами. У зв'язку з невинним розширенням обсягу предметів споживання і поліпшенням їх якості зростають і потреби людей. Задоволення широких потреб трудящих є метою розвитку соціалістичного суспільства і впливає із основного економічного закону соціалізму. Значно збільшилось споживання населенням промислових і продовольчих товарів, поліпшуються житлові умови, набула дальшого розвитку сфера обслуговування населення. В доповіді на XXIV з'їзді КПРС Генеральний Секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев відзначав, що в 1970 р. порівняно до 1965 р. споживання м'яса в розрахунку на одну людину збільшилось на 17%, молока та молочних продуктів — на 22%, цукру — на 14%, збільшився продаж населенню товарів культурно-побутового призначення: телевізорів, радіоприймачів, пральних машин і ін. (див. 3, 40).

Поліпшення умов матеріального і культурного розвитку груп в робітничому класі, як і всього населення нашої країни, забезпечується й за рахунок суспільних фондів споживання. В 1940 р. виплати і пільги на душу населення становили 24 крб., в 1960 р. — 127 крб., а в 1968 р. вони досягли 232 крб. на рік [14, 94].

З 1 січня 1968 р. в нашій країні збільшилась допомога по тимчасовій непрацездатності. При стажі роботи від 5 до 8 років трудящим надається допомога в розмірі 80% заробітної плати, а при стажі понад 8 років — 100%. В СРСР на основі закону про державні пенсії, прийнятого в 1965 р., пенсії, по старості встановлюються в розмірі від 50 до 100% середньої заробітної плати. Пенсійний вік по старості для чоловіків встановлено 60 років, для жінок — 55 років. Особливо помітне зростання пенсійного забезпечення в СРСР порівнюючи з капіталістичними країнами. В США пенсійний вік для чоловіків встановлено 65 років, для жінок — 62 роки, і фонд соціального страхування формується на 50% із внесків самих робітників [див. 6,8].

Зростання продуктивності праці забезпечило можливість скоротити робочий день, що створює сприятливі умови для розвитку робітників. Якщо в 1955 р. середня встановлена тривалість робочого тижня для дорослих робітників промисловості становила 47,8 години, то до 1969 р. вона скоротилася до 40,7 години. Порівняно з 1913 р. тривалість робочого тижня робітників промисловості скоротилася на 18 годин [9, 541].

Тепер в СРСР встановлено 7-годинний робочий день, а для окремих груп робітників навіть шість і менше годин роботи при шестиденному робочому тижні, або п'ятиденний робочий тиждень при двох вихідних днях із збереженням встановленої загальної тривалості робочого часу на тиждень. З урахуванням скорочення робочого часу в передсвяткові дні середня тривалість робочого тижня робітників промисловості зараз становить 40 годин, а робочого тижня всіх робітників і службовців у народному господарстві країни дорівнює 39,4 години [9, 541]

Середня тривалість робочого тижня в СРСР, що дорівнює 40,1 години, значно коротша ніж в інших країнах. В Англії вона становить 46,1, у Франції — 45,6, у ФРН — 44,1, в Японії — 44,5, в США — 41,2 години [див. 4, 103]. Зросла кількість святкових і вихідних днів. У 1950 році їх було 55,5, в 1969 році — 95,7. Збільшилась мінімальна тривалість оплачуваної відпустки робітників. В 1940 р. на одного робітника припадало в середньому 13 відпускних днів, в 1950 р. — 14,9, в 1960 р. — 17,4, в 1969 р. — 16,9 [9, 167].

Скорочення робочого і збільшення вільного часу внаслідок зростання продуктивності праці — закономірність розвитку соціалістичного суспільства в комуністичне. Величина і структура вільного часу, як і інших складових частин загального фонду часу, є одним з показників життєвого рівня. Відзначаючи суть вільного часу як багатство, Маркс писав: «... Справжнє багатство — такий час, який не поглинається безпосередньо продуктивною працею, а залишається вільним для розваг, для дозвілля, в результаті чого відкривається простір для вільної діяльності і розвитку» [1, 248]. Але збільшення вільного часу є лише передумовою для соціального розвитку, яка автоматично не діє, а реалізується при доцільному його використанні. Рациональне використання вільного часу для підвищення кваліфікації, духовного зростання і т. п. — фактор, що забезпечує соціальний розвиток людини. Г. А. Пруденський в складі вільного часу виділяє: виховання дітей, навчання і підвищення кваліфікації, громадську роботу, фізкультуру, спорт і інші форми відпочинку [див. 11, 309].

Рациональність використання вільного часу залежить від багатьох факторів. При наявності порівняно однакових соціально-економічних умов у різних груп робітників вирішальне значення в цьому відношенні мають: рівень освіти, характер праці, сімейний стан, вік, індивідуальна психологія людини тощо. Найраціональніше використовують вільний час робітники, що мають середню освіту. На підвищення кваліфікації, навчання, підготовку до занять, самоосвіту робітники вугільної промисловості Дону витрачають 47,3% тижневого обсягу вільного часу, а на громадську діяльність, раціоналізаторство, участь в художній самодіяльності — 9,1% [див. 8, 20].

Істотно впливають на використання вільного часу професійні види праці, умови виробництва. Важкі і шкідливі види виробництва вимагають довшого проміжку часу для відновлення працездатності, через те в структурі вільного часу робітників, зайнятих такою працею, переважає пасивний відпочинок. У робітників, праця яких не є фізично важкою і не зв'язана з фізичним перенапруженням і шкідливими умовами виробництва, а є творчою (праця наладчика автоматичних ліній і автоматів, слюсаря-ремонтника, оператора дистанційного пульта управління і т. п.) — використання вільного часу раціональніше. Тому

об'єктивною умовою для створення рівних можливостей у використанні робітниками вільного часу є прискорення науково-технічного прогресу, ліквідація важких і шкідливих умов праці на основі здійснення комплексної механізації і автоматизації.

Велике значення для збільшення і доцільного використання вільного часу має п'ятиденний робочий тиждень. Дослідники відзначають два найважливіші наслідки п'ятиденного робочого тижня, пов'язаних з підвищенням соціальної цінності вільного часу: 1) зростання потреби у збільшенні власне вільного часу (розширюється обсяг таких занять, як громадська діяльність, стосунки з людьми тощо); 2) наповнення вільного часу змістовними заняттями (зростання в ньому питомої ваги складних і активних видів діяльності: поєднання праці з навчанням, раціоналізації і винахідництва, занять спортом, художньою самодіяльністю і т. д.). За даними досліджень, п'ятиденний тиждень дає можливість робітникові кожного тижня заощаджувати близько 17% часу, що витрачався на дорогу до місця роботи й назад, прийом та здачу робочої зміни, перерви на обід [див. 5, 47—48]. Переважна більшість опитаних робітників (80—83%) вказували, що п'ятиденний тиждень розширює можливості відпочинку і споживання благ культури: радіо, читання, телебачення, кіно, відвідання та прийом гостей [див. 5, 50].

XXIV з'їзд КПРС визначив завдання щодо дальшої боротьби за подолання соціальних відмінностей в соціалістичному суспільстві. «Головне завдання п'ятирічки, — відзначається в Директивах XXIV з'їзду КПРС, — полягає в тому, щоб забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці» [3, 268]. Протягом дев'ятої п'ятирічки національний дохід за планом має зрости на 37—40%. Передбачається далі зростання грошових доходів трудящих. Шляхом підвищення оплати праці намічається забезпечити $\frac{3}{4}$ загального приросту реальних доходів населення. В дев'ятій п'ятирічці мінімальна зарплата робітників і службовців буде збільшена до 70 крб. на місяць. Підвищаться тарифні ставки і посадові оклади середньооплачуваних категорій працівників, зайнятих у промисловості, на транспорті та в інших галузях народного господарства. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців у дев'ятій п'ятирічці зросте до 146—149 крб.

На XXIV з'їзді КПРС відмічалось, що зростання виробництва дасть можливість у дев'ятій п'ятирічці здійснити широку соціальну програму, що включає поліпшення умов праці, збільшення приросту доходів населення при удосконаленні механізму їх розподілу і системи оплати праці, значне збільшення коштів на допомогу багатодітним родинам, поліпшення умов праці і побуту жінок, дальший розвиток культурно-технічного рівня

населення, завершення впровадження загальної середньої освіти, істотне зближення життєвого рівня всіх соціальних груп. «Партія виходить насамперед з того, — говорив Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС, — що найповніше задоволення матеріальних і культурних потреб людей — це найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі» (3, 46 — 47).

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26 (ч. III).
2. 50 лет Великой Октябрьской социалистической революции. Тезисы ЦК КПСС. Изд-во Политической литературы, М., 1967.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України. К., 1971.
4. Л. Александров. Повышение жизненного уровня советского народа: факторы роста, современные тенденции. «Экономические науки», 1969, № 10.
5. Л. Гордон, Б. Левин, Римашевская. Пятидневная рабочая неделя и свободное время. «Вопросы экономики», 1970, № 8.
6. О. Е. Губарева. Благосостояние советского народа. М., 1971.
7. Е. И. Капустин. Рост благосостояния советского народа. М., 1970.
8. Материалы научно-теоретической конференции аспирантов (серия гуманитарных наук). Изд-во Ростовского ун-та, 1969.
9. Народное хозяйство СССР в 1969 году. Статистический ежегодник. Изд-во «Статистика», М., 1970.
10. А. В. Орлов. Сучасний побут робітничої молоді. К., «Наукова думка», 1970.
11. Г. А. Пруденский. Время и труд. Изд-во «Мысль», М., 1964.
12. СССР в цифрах в 1970 году. Краткий статистический сборник. Изд-во «Статистика», М., 1971.
13. В. Старовский. XXIV съезд КПСС и задачи советской статистики. «Вестник статистики», 1971, № 5.
14. Статистические материалы. «Вестник статистики», 1969, № 5.
15. Строительство коммунизма и развитие общественных отношений. Изд-во «Наука», М., 1966.
16. Урбанизация и рабочий класс в условиях научно-технической революции. Издано Советским фондом мира. М., 1970.

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЧЛЕНІВ ІНЖЕНЕРНОГО КОЛЕКТИВУ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(На матеріалах соціологічних досліджень)

М. Ф. Ніколаєвський

Постановою ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищення їх ролі в комуністичному будівництві» [2] висунуто актуальне завдання: виявляти і вивчати соціальні наслідки науково-технічної революції (НТР). Останні роки характеризуються не тільки високою інтенсивністю дослідження філософських і соціальних проблем НТР, але й застосу-

вання диференційованого підходу до аналізу окремих «внутрішніх» питань. Зокрема, в соціальному плані ці тенденції виявилися в поглибленому вивченні впливу революційних змін у науці й техніці на працю, моральне обличчя, суспільну психологію та активність різних соціальних груп, трудових колективів і окремих осіб. Саме під цим кутом зору написано чимало цікавих колективних монографій, дисертацій і статей [див. 4—9].

Істотний вклад у розв'язання розглядуваної проблеми внесла міжвузівська наукова конференція на тему «Науково-технічна революція і будівництво комунізму», що відбулася 1969 р. в Ленінграді. Однак слід зауважити, що інтерес дослідників до широкого спектру соціальних проблем НТР розподіляється нерівномірно. Найбільшу увагу привертають загальнотеоретичні питання, соціально-економічні і до деякої міри моральні аспекти соціальних наслідків НТР. Менше вивчені зміни соціально-психологічного клімату трудового колективу під впливом НТР та значення останньої для підвищення суспільно-політичної активності трудящих. Але найменше розроблено ці проблеми стосовно до науково-інженерного середовища. Досить сказати, що на згаданій міжвузівській конференції не було жодного виступу, в якому б аналізувалася специфіка впливу НТР на суспільно-політичну активність вчених та інженерів. Необхідність глибокого дослідження цих і суміжних з ними питань цілком очевидна. Як зазначається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії «важливо, щоб у кожному науковому колективі існували справді творча обстановка, атмосфера сміливого пошуку, плідних дискусій, товариської вимогливості» [1, 99]. Така обстановка є прискорювачем вияву соціальної енергії членів колективу, але створення її неможливе без широкої суспільно-політичної творчості діяльності всіх науково-інженерних працівників.

Мета даної статті — на основі дослідження особливостей формування морального клімату інженерного колективу в умовах НТР виявити внутрішню позицію спеціалістів щодо суспільної роботи і встановити деякі доцільні шляхи залучення до неї інженерних кадрів.

Основний емпіричний матеріал добуто внаслідок соціологічного дослідження, проведеного автором у складі соціологічної групи відділу пропаганди та агітації Харківського обкому партії. Різними соціологічними засобами протягом 1967—1971 рр. було охоплено понад 3800 науковців та спеціалістів 26-ти науково-дослідних та проектних інститутів і 10-ти заводських конструкторських та технологічних бюро [13]. Отже, об'єктом дослідження бралось не взагалі інженерне середовище, а науково-інженерний колектив, основним виробничим агентом якого є дослідники та проектувальники, що працюють в галузі технічних та природничих наук.

За нашими підрахунками, частка спеціалістів природничих і технічних наук у загальній кількості наукових працівників зрос-

ла з 70,6% в 1960 р. до 76,1% в 1969 р. (10, 781; 11, 695). Як провідні в боротьбі за технічний прогрес ці категорії спеціалістів покликані значною мірою сприяти успішному розв'язанню великого політичного і соціально-економічного завдання, поставленого XXIV з'їздом КПРС — «**органічно з'єднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства**» [1, 65]. Зрозуміло, що успішно розв'язати це відповідальне завдання можна тільки при умові постійного розвитку творчої і суспільної активності інженерних кадрів; посилення соціальної життєдіяльності інженерних колективів. Вся зростаюча соціальна і професіональна відповідальність спеціалістів за успіхи суспільного розвитку країни обумовила закономірне підвищення якісних вимог до морального обличчя інженера і вченого. У цьому зв'язку є показовим яскравий збірний образ радянського спеціаліста, намальований тов. Л. І. Брежнєвим у виступі на Всесоюзному зльоті студентів. Ідейно загартована, озброєна науковим світоглядом, висококультурна і духовно багата людина, переконаний колективіст, пристрасний борець за справу партії, невтомний новатор — таким постає перед нами інженер соціалістичного суспільства [див. 14].

Як організатори НТР вчені та інженери одночасно перебувають під глибоким впливом її вимог. Це накладає певний відбиток на їх соціально-творчу діяльність, змінює духовний клімат інженерного колективу. Серед явищ, що впливають на стан останнього, можна виділити подвійні фактори: «доцентрові», тобто ті, що сприяють зміцненню і оздоровленню колективу, і зворотні їм — «відцентрові». Безперечно, головним фактором колективізму (безвідносно до будь-якої соціальної категорії людей) є весь соціальний уклад нашого життя і різноманітна ідеологічна робота партійних та інших громадських організацій. Велику «супровідну» роль щодо цього відіграє процес формування науково-технічної інтелігенції з передових робітників та колгоспників, які прагнуть до підвищення своєї освіти і культурного рівня. Важливим каталізатором суспільної і трудової активності спеціалістів є зв'язок науки з виробництвом, що зміцнює ділові й громадські контакти науково-технічних кадрів з широкими верствами трудящих.

Слід зважати й на те, що швидкі темпи НТР вже тепер відчутно позначалися на характері праці вчених та інженерів. Посилилися вимоги до творчого потенціалу і ерудиції спеціалістів, економії їх часу та організації діяльності. Своєрідність сучасного моменту полягає в тому, що ці вимоги поки що торкнулися не всіх спеціалістів однаковою мірою, процес оптимізації праці науково-інженерних кадрів у різних колективах має різний вияв. Звідси випливають певні розбіжності в оцінці проблеми «науково-технічна революція і соціальна активність спеціалістів». Наші дослідження свідчать, зокрема, що дві третини спеціалістів реально «відчули» зростання вимог до творчого доробку ін-

женера; 35—50% (шкала відтворює відповіді в різних колективах) виступають активними прихильниками вивчення суміжних наук, вважаючи, що вузька спеціалізація стримує творчий процес; майже стільки ж «голосів» (36—52,5%) мають їх супротивники — прихильники саме вузької, точніше, більш поглибленої спеціалізації. Приблизно половина опитаних (у молодіжній групі — 72%) вважає, що треба форсувати вивчення іноземних мов, 25—37% висловилися за прискорене впровадження НОП в інженерну справу; 45—62% зазначили, що в останні роки помітно зросла роль методологічних питань пізнання, внаслідок чого 90% з них (з числа останньої групи) наполегливо вивчають суспільні науки.

Отже, спостерігається процес активізації праці вчених та інженерів, який посилює загальний тонус життєдіяльності колективів. На нашу думку, цей процес посилює необхідність дружньої, здорової атмосфери творчості, обумовлює немовби «вихід» вчених та інженерів на колектив, щоб дати розрядку напруженій праці, поділитися досягнутим, разом накреслити перспективу дальших пошуків. Проте не можна не зважати й на, так би мовити, «зустрічні» тенденції, що стримують вихід вчених та інженерів у сферу активного суспільного життя. Йдеться про традиційну «замкненість» (цей термін умовний) наукових колективів, обмежених розробкою якоїсь окремої проблеми. Серед спеціалістів подекуди ще побутує принцип деякої відреченості вченого від громадських турбот заради професійної сторони справи.

Науково-технічна революція викликала необхідність створювати крупні дослідні і проектні підрозділи замість «камерних мікроколективів», які були широко розповсюджені 10—15 років тому. Внаслідок цього почався процес влиття в більші колективи вже не окремих, а значних груп спеціалістів, що безумовно позначається на творчому і моральному обличчі колективу.

У наших дослідженнях зафіксовано такі кількісні показники щодо наукових колективів: на наявність нездорових відносин у колективі вказали 7,3% спеціалістів, 12,2% відзначили недоліки керівників, що заважають формуванню творчого клімату в колективі, 57,1% назвали хиби в організації праці інженерів. Разом з тим кожний другий молодий спеціаліст, 43% інженерів віком до 40 років, 31,7% спеціалістів віком 41—50 років зазначили, що в тій чи іншій мірі проводять свій вільний час разом з членами свого колективу.

Характерним є те, що сьогодні сфера приятельських зв'язків виходить за межі первинного колективу, позначаються на цьому не тільки дружні стосунки студентських років, але й такий фактор, як широчінь культурних інтересів спеціалістів. У багатьох з них є своє «хоббі» (потяг до мистецтва, спорту і т. д.), захоплення яким можливе лише на основі стійких контактів всередині неформальних об'єднань. Крім того, певну роль тут ві-

діграє «територіальний» фактор. Справа в тому, що на відміну від робітників та недипломованих службовців, які самостійно обирають для себе місце роботи, часто залежно від близькості до житла, інженери починають свій трудовий шлях за призначенням і здебільшого залишаються «відданими» своєму першому місцю роботи. Якщо ж врахувати, що й житлом працівники проектних інститутів забезпечуються не в своїх мікрорайонах, як на великих підприємствах, а централізовано через міськвиконками, то стане зрозумілим, що працівники одного відділу часто живуть у різних кінцях міста, багато часу витрачають на поїздки до місця роботи, а все це гальмує процес їх вільних дружніх контактів.

Навряд чи можна погодитися з польським соціологом Яном Хозером, який стверджує, що «процент осіб, про яких відомо, що вони підтримують контакти з людьми поза своїм середовищем, але не з іншими інженерами становить на виробничих підприємствах близько 4, а в проектних бюро та інститутах — близько 3%» [12, 209]. Наші дослідження виявили різноманітніший спектр не тільки приятельських, але й значно тісніших та стабільніших неформальних зв'язків у проектувальників та дослідників. Приблизно кожний третій з них (якщо брати за віком, то від 14,2% спеціалістів віком понад 50 років, до 50,7% — віком 31—40 років) має друзів поза сферою науково-технічної інтелігенції, 10—11% (в окремих категоріях — до 40%, заводські КБ) мають дружні контакти з робітниками.

На наш погляд, неправі також ті автори, які вважають сучасного спеціаліста сухим раціоналізатором. Скоріше навпаки, рівень їх розумової енергії настільки зріс, праця стала настільки творчою, що сучасному спеціалістові (звичайно, не всім, але переважній більшості) значною мірою необхідна емоційно-художня розрядка. У спеціалістів вимогливішими стали внутрішні запити, зокрема до мистецтва і взагалі до всіх контактів, що сприяють реалізації їх громадянських якостей. Глибшими стали вимоги до заходів, здійснюваних у колективі, підвищився критерій їх оцінки, бо сьогоднішній рівень засобів масової інформації дає будь-якому спеціалістові (принаймні за їх власним переконанням) змогу самому, навіть без допомоги найближчого оточення, через радіо, телебачення, кіно, пресу дістати достатній обсяг соціально-політичної інформації. Коли ж організаційно-політичні заходи (проведення зборів, лекційна робота, політична агітація) є недосконалими, не мають цікавих особливостей (за змістом, формою проведення, рівнем інтересів), то вони не стають фактором «колективізації» даного об'єднання, навпаки, кожний член такого колективу шукає поза рамками останнього можливості для задоволення своїх зрілих потреб. У цьому виявляється тенденція прогресуючого впливу широкого соціального середовища на особу. Під впливом НТР розширюється діапазон соціальних і духовних інтересів спеці-

алістів, що створює надійну основу піднесення їх активності. Але якщо в плані творчої активності логіка даного процесу не викликає заперечень, то відносно взаємозв'язку активізації науково-технічної творчості і суспільної активності думки поки що розходяться.

За нашими дослідженнями, 36,3% дослідників та 52,7% інженерів заводських КБ вважають, що треба розширити громадський сектор (НТТ, молодіжні громадські НДІ, КБ та ін.) для прикладання творчих сил; разом з тим лише 23—29% з числа молодих спеціалістів першої групи і трохи більше третини — з другої вказали на необхідність розширити свою участь в інших сферах громадської роботи. Як бачимо, у деякої частини молодих науково-інженерних працівників (та й не тільки молодих) ще не викорінено думку, що громадська робота — справа другорядна, що тут, мовляв, повинні працювати ті, хто «мало завантажений», «невдахи» в науці, «нетворчі спеціалісти» і т. д.

У цьому зв'язку являє інтерес глибокий аналіз оцінки широкими колами спеціалістів вагомості різних професійальних та ідейно-моральних якостей, що становлять творчий і громадянський потенціал сучасного вченого та інженера.

На наш погляд, основні якості радянського спеціаліста можна зобразити в трьох єдностях: спеціаліст — громадянин — людина, тобто йдеться про органічне поєднання в особі вченого та інженера рис професійальної майстерності, громадської активності і високої моральності. У процесі дослідження, яке ми здійснили з указаною вище метою, великій групі науково-інженерної молоді (близько 600 чоловік) пропонувалось оцінити за п'ятибальною шкалою п'ять збірних образів спеціалістів. При цьому програму було складено так, що жоден з образів не відповідав ідеальному (інакше б знизився ефект експеримента), але в кожному з них була відносна насиченість однією з якостей. Так, в образі «а» (він був оцінений середнім балом 3,42) переважали яскраві професійальні риси на шкоду громадянським якостям; в образі «б» (середній бал 3,18) професійальна сторона була заниженою, зате яскравіше виступала палітра громадських якостей; образ «в» (3,68 бала) втілював «середнього» старанного спеціаліста з досить високим рівнем громадської активності; образ «г» (3,82 бала) — це поєднання таланту і неорганізованості, непослідовності, за ступенем громадської активності він подібний до образу «в»; нарешті, образ «д» змальований, так би мовити, сірими фарбами: посередній спеціаліст, активіст під тиском (2,31 бала).

Незважаючи на певну обмеженість даного дослідження, його результати все ж можна передати такими висновками: 1) в інженерних колективах вже сьогодні сформувалася досить висока вимогливість до образу спеціаліста; 2) значне коло спеціалістів ще віддає перевагу тільки професійальним якостям; 3) позитивним є те, що найвищу оцінку дістав образ, у якому

втілено такі якості, як громадська активність і дружелюбність; 4) існує чимало невикористаних потенціальних можливостей для широкого залучення спеціалістів до громадської роботи. Для цього треба додержувати органічного взаємозв'язку ідеологічного впливу і організаційних заходів, враховувати особливості кожного колективу, конкретну ситуацію та завдання, поставлені перед колективом, вікову і виробничу структуру його членів.

У спеціальному дослідженні групі активістів з працівників інженерних організацій і «пасивних» спеціалістів (відповідно 217 та 372 чол.) було запропоновано назвати найдоцільніший шлях підвищення громадської активності їхніх колег. Щоб якоюсь мірою скоординувати відповіді, в анкетах та інтерв'ю було вказано 11 основних напрямків (останні широко охопили коло наукових питань, бо тільки 6,5% спеціалістів внесли в них свої доповнення). Оцінку тих чи інших варіантів давали за «спортивним» зразком, а саме: 1 — за найбільш, 11 — за найменш доцільний захід.

В результаті з'ясувалося, що найдійовішими, на думку спеціалістів, є такі напрямки, як рівномірний розподіл доручень (близько 15% опитаних відвели йому друге місце, середня сума 4,75), врахування психологічних особливостей людини при розподілі доручень (перше місце і середня сума 3,26), приклад з боку керівників (середня сума 5,26). Менші оцінки дістали такі напрямки, як удосконалення форм заохочення (6,85), врахування громадських заслуг працівника при переатестації (7,25) і т. д. Разом з тим ці оцінки не можна сприймати як категоричні, бо в деяких колективах одні й ті самі напрямки здобувають прямо протилежну оцінку. Вони характеризують тенденцію, загальні спрямування організації роботи щодо підвищення активності працівників у кожному науково-інженерному колективі.

Боротьба за формування здорового творчого і духовного клімату в кожному колективі, прагнення посилити громадську активність кожного спеціаліста, виховати в нього високі громадянські й моральні якості — все це набуває великого значення на нинішньому етапі будівництва комунізму в нашій країні.

Виступаючи на XVI з'їзді ВЛКСМ, тов. Л. І. Брежнев підкреслив, що треба прагнути до створення такого духовного клімату на виробництві і в побуті, в кожному колективі, який би підносив людину, розкривав її кращі здібності, породжував непримиренність до антигромадських вчинків (див. 2, 12). Виконати цей наказ партії — відповідальне завдання громадських організацій, вчених-суспільствознавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
2. Постановление ЦК КПСС «О мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в коммунистическом строительстве». — «Вопросы философии», 1967, № 9.

3. Материалы XVI съезда ВЛКСМ. «Молодая гвардия», М., 1970.
4. И. Б. Басманов. Коллектив и личность в условиях научно-технической революции. Автореф. канд. дисс., М., 1969.
5. Коллектив и личность. Изд-во «Мысль», М., 1968.
6. С. А. Кугель. Изменение социальной структуры социалистического общества под воздействием научно-технической революции. — «Вопросы философии», 1969, № 3.
7. С. А. Кугель. Профессиональная мобильность в науке и тенденции ее изменения в условиях научно-технической революции. — «Вопросы философии», 1969, № 11.
8. Научно-техническая революция и общественный прогресс. Изд-во «Мысль», М., 1969.
9. Научно-техническая революция и развитие современных общественных отношений. Л., 1970.
10. Народное хозяйство СССР в 1960 г. Стат. ежегодник, М., 1961.
11. Народное хозяйство СССР в 1969 г. Стат. ежегодник, М., 1970.
12. Социальные проблемы труда и производства. Изд-во «Мысль», М., «Książka i wiedza», Варшава, 1969.
13. Текущий архив Харьковского обкома КП Украины. Материалы социальных исследований отдела пропаганды и агитации за 1967 — 1971 гг.
14. Газ. «Правда», 20 жовтня 1971 р.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

К. О. Полякова

Розв'язання історично важливих завдань, накреслених XXIV з'їздом КПРС, у значній мірі залежить від підвищення як професійної, так і громадсько-політичної активності всіх соціальних груп радянського суспільства, в тому числі і науково-технічної інтелігенції, що стоїть в перших лавах борців, покликаних «органічно з'єднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства, ширше розвинути свої, властиві соціалізму, форми з'єднання науки з виробництвом» [4, 65].

Необхідність гармонійного поєднання і дальшого вдосконалення цих якостей підкреслювалась на XXIV з'їзді партії, а також у доповіді Л. І. Брежнєва на Всесоюзному зльоті студентів. Останнім часом цю проблему уважно вивчають дослідники, що прагнуть знайти найдоцільніші шляхи підвищення громадсько-політичної активності різних соціальних груп радянського суспільства. Певний вклад у розробку даного питання внесли і харківські соціологи [5; 6; 7]. Однак громадсько-політична активність науково-технічної інтелігенції, на наш погляд, найменш досліджена. Нам здаються цікавими дані, одержані внаслідок конкретно-соціологічного дослідження науково-технічної інтелігенції Харківського турбінного заводу ім. С. М. Кірова і Всесоюзного науково-дослідного інституту організації і механізації шахтного будівництва. Вони становлять інтерес і для

розробки досконалішої моделі соціально активної особистості спеціаліста.

Аналіз документів, наслідки анкетного опитування показують, що більшість спеціалістів (67 ІТП-виробничників і 85% науковців) займаються різними видами громадської діяльності і безперервно підвищують свій ідейно-теоретичний рівень; 85,7% інтелігенції цієї категорії вчиться у вільний від роботи час в університетах марксизму-ленінізму, на теоретичних семінарах з філософії, історії КПРС, наукового комунізму, конкретної економіки і самостійно вивчає твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, а також документи міжнародного комуністичного і робітничого руху.

Великий інтерес науково-технічні спеціалісти виявляють до вивчення філософських проблем природничих наук. І це закономірно, бо «без солідного філософського обґрунтування ніякі природничі науки, ніякий матеріалізм не може витримати боротьби проти натиску буржуазних ідей і відновлення буржуазного світогляду» (1, 33, 197—198). Дослідження філософських проблем природничих наук, якщо воно ведеться на високому ідейно-теоретичному рівні, безумовно, допомагає спеціалістам правильно зрозуміти і обґрунтувати розроблювані науково-технічні проблеми, поглиблює і розширює світогляд.

Значно підвищився інтерес науково-технічної інтелігенції до громадсько-політичних проблем. Вона не тільки вивчає, а й пропагує їх серед трудящих. Особливо активно інтелігенція розгорнула пропагандистську діяльність у ювілейному ленінському році. Тільки по лінії товариства «Знання» у ленінських читаннях, теоретичних конференціях і семінарах по Харкову брало участь 33 956 лекторів. Серед них — 13 академіків, 21 член-кореспондент, 428 докторів і професорів, 3016 кандидатів і доцентів різних галузей наук. З їх допомогою прочитано 391 423 лекції, проведено 18 обласних, 2 кушових теоретичних семінарів, підготовлено 28 методичних посібників, організовано 50 виїзних «Днів науки» [8]. Все це доводить, що радянська інтелігенція, вихована на революційних традиціях робітничого класу, твердо стоїть на його позиціях, поділяє його марксистсько-ленінський світогляд, його ідеали.

Ідейна комуністична переконаність радянської інтелігенції змусила навіть ідеологів антикомунізму визнати, що наша інтелігенція не піддається розтлінному впливові буржуазної пропаганди і «глибоко віддана своїм філософським ідеям і переконанням» [7, 41].

Про переконаність і відданість комуністичним ідеям радянської інтелігенції свідчать високі спонукальні мотиви громадської орієнтації (див. табл.). Наведена нижче таблиця містить відповіді на таке запитання анкети: «Що змушує Вас займатися громадською роботою?»

Мотиви	Відповіді, %	
	спеціалістів заводу	науковців
Можливість активно боротися за виховання нової людини	17,2	23,0
Прагнення брати участь у поліпшенні організації праці	19,4	25,6
Громадська діяльність стала внутрішньою потребою	19,0	28,1
Займаюся громадською роботою тому, що дали доручення і зобов'язали виконати його	21,0	15,7
Прагнення поліпшити своє службове становище	0,3	1,3
Інші мотиви	2,8	—
Не відповіли	20,3	6,3

Дані таблиці показують, що більшість науково-технічних працівників, займаючись громадською роботою, орієнтується на громадсько-корисну діяльність як на вищу форму виявлення соціальної активності.

Певний інтерес становить мотивація участі в громадській роботі залежно від віку. Аналіз відповідей свідчить, що прагнення брати участь у боротьбі за виховання нової людини властиве, головним чином, спеціалістам старшого покоління. Цей мотив назвали 41,8% опитаних науково-технічних спеціалістів, котрим 40 років і більше. І це зрозуміло, адже старше покоління прагне передати молодим свій життєвий, політичний і професійний досвід.

У той же час мотив боротьби за поліпшення умов праці характерний для молодшого покоління. Цей мотив назвали 18,1% опитаних спеціалістів віком до 24 років, 25,9% — від 25 до 30 років, 30,4% — від 30 до 39 років. Більшості опитаних властива безкорислива участь у громадській роботі, тільки 0,3% інженерно-технічних працівників заводу та 1,3% науковців розглядають громадську роботу як засіб поліпшення свого службового становища.

Аналіз мотивації ціннісного ставлення до громадсько-політичної діяльності підтверджує правильність припущення про пряму взаємозалежність трудової активності і громадсько-політичної. Ця залежність чітко простежується і під час аналізу відповідей на запитання: «Що вам дає громадська діяльність?» — «Робить життя цікавим» — таку відповідь дали 46,3% опитаних, «урізноманітнює трудову діяльність» — 17,5%, «допомагає краще виконувати трудові функції і підвищує авторитет у колективі» — 15%, а решта 16% відповіли, що громадська робота їм нічого не дає.

За даними анкетного опиту виходить, що більшість науково-технічних спеціалістів розглядає громадсько-політичну актив-

ність як невід'ємний компонент соціальної активності. Особливо висока цінна орієнтація відносно громадської активності помітна у спеціалістів, які беруть участь у науково-технічній творчості. Серед представників цієї категорії 75% мають постійні громадські доручення, виконання яких розцінюють як важливий фактор, що сприяє підвищенню творчої активності, дає задоволення. Більшість науково-технічних працівників визнає важливість і корисність громадсько-політичної діяльності. Разом з тим дослідження показали також, що багато спеціалістів (21% інженерно-технічних працівників заводу і 15,7% науковців), виконуючи громадську роботу, не мають чіткого уявлення про її корисність. Громадською діяльністю вони займаються тільки тому, що «їх зобов'язали». Це явище не може залишатися поза увагою. Громадські організації, вчені-соціологи повинні розкрити його причини. Важливо встановити, чому частина спеціалістів незадоволена виконаною роботою. А таке незадоволення виявили 16% опитаних науково-технічних працівників, причому серед них 46% молодих спеціалістів віком 24—29 років. На нашу думку, причина цього незадоволення полягає насамперед у тому, що громадські організації не завжди вміють правильно визначити доручення спеціалістові, всебічно враховуючи його здібності і нахили, знання і досвід. А звідси й наслідок: деякі спеціалісти виконують доручення формально, без особливого інтересу, що, безумовно, знижує їх громадсько-політичну активність.

Досить важливого значення набуває питання про посиленість, обґрунтованість і реальність доручень. Аналіз матеріалів конкретно-соціологічного дослідження показав, що 42% з тих, хто бере участь у громадській роботі, мають два—три і більше доручень, а 29,3% опитаних не виконують жодного доручення. Перевантаженість одних і усунення або самоусунення від громадської роботи інших нерідко порушує нормальний життєвий ритм перших, викликає незадоволення і знижує у них почуття відповідальності за доручену справу, а значить, призводить до зменшення кількості осіб, що добросовісно виконують громадські доручення. Інтереси суспільства вимагають, щоб громадські доручення серед науково-технічних працівників розподілялися правильно, щоб значно підвищилася відповідальність за їх виконання. Треба заохочувати спеціалістів, що добросовісно виконують громадську роботу і нетерпимо ставляться до тих, хто ухиляється від громадських доручень або погано виконує їх. Громадським організаціям слід прагнути до того, щоб у трудовому колективі не було ні перевантажених, ні таких, хто не виконує жодного доручення.

Тільки враховуючи всі ці обставини можна, як нам здається, досягти підвищення громадсько-політичної активності всіх спеціалістів, добитися такого стану, коли вони будуть швидко і з зацікавленням відгукуватись на будь-які події і в трудовому колективі і за його межами.

У комплексі фактів, що сприяють зростанню соціальної активності, винятково важливе значення має ідейно-теоретична зрілість науково-технічної інтелігенції. Творчо оволодіти спеціальністю, стати активним учасником комуністичного будівництва, провідником політики партії в масах, підкреслював Л. І. Брежнєв на Всесоюзному зльоті студентів, можна, лише засвоївши марксистсько-ленінську теорію, як невід'ємну складову частину знань спеціаліста будь-якого профілю. Щоб уміти успішно вести наступальну боротьбу проти буржуазної ідеології, наші спеціалісти насамперед мусять ґрунтовно володіти знанням основ марксистсько-ленінського вчення, уміти практично застосовувати його в житті. Практика переконує, що за не досить активного ідейного впливу на інтелігенцію в її середовищі може виникнути небезпека певного похваллення обивательських настроїв, споживацької психології, безвідповідальності. А це в свою чергу створює ґрунт, на якому може проростати отруйне насіння аполітичності і безпринципності [3, 17].

Успішна боротьба з проникненням у радянське середовище чужих поглядів, звичаїв та інших нездорових явищ немислима без глибокого вивчення радянськими людьми марксистсько-ленінської революційної теорії, без глибокого знання і розуміння об'єктивних законів суспільного розвитку, без чіткого класового підходу до явищ і фактів суспільного життя. Чим вища ідейна зрілість і теоретична підготовка інтелігенції, тим більша її соціальна роль у здійсненні історичних завдань комуністичного будівництва.

Таким чином, зростання соціальної ролі науково-технічної інтелігенції у комуністичному будівництві безпосередньо залежить від підвищення її громадсько-політичної діяльності. Усунення вказаних вище причин, що породжують деяке недоволення і невідповідність між фактичною участю науково-технічної інтелігенції в громадсько-політичній діяльності і суб'єктивним ставленням до неї, — одне з найважливіших завдань нашого часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 33.
2. Л. І. Брежнєв. Учитись працювати і боротися за Леніним. — «Радянська Україна».
3. Л. І. Брежнєв. Справа Леніна живе і перемагає. К., Політвидав України, 1971.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971.
5. Е. А. Якуба. Проблемы социальной активности советского общества. — В кн. «Научно-технический прогресс и молодежь», Харьков, 1971.
6. М. В. Кириллова. Общественно-политическая активность научно-технической интеллигенции. — В кн. «Научно-технический прогресс и молодежь». Харьков, 1971.

7. М. В. Кириллова. Общественно-политическая активность студенчества, ее структура, условия проявления и развития. Автореф. канд. дисс., Харьков, 1971.

8. Поточні архіви правління Харківської обласної організації товариства «Знання» УРСР за 1969 — 1971 роки.

9. R. Pipes. The Russian intelligentsia. N. J. № 4, 1961.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТИВНІ УМОВИ І СУБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В ТЕОРЕ- ТИЧНІЙ СПАДЩИНІ Ф. ЕНГЕЛЬСА

Л. Г. Дергачова

XXIV з'їзд КПРС відзначив необхідність розробки історії виникнення й розвитку теорії наукового комунізму, як одну з актуальних проблем науково-дослідної роботи. Це обумовлено складністю і різноманітністю сучасного світового революційного процесу та гостротою ідеологічної боротьби, що вимагає чіткого з'ясування методологічних основ марксизму-ленізму в його єдності і цілісності. У марксистсько-ленінській теоретичній спадщині важливе місце належить теорії соціалістичної революції та, зокрема, її складовому елементу — вченню про революційну ситуацію.

Наші ідейні вороги, прагнучи спростувати єдність марксистсько-ленінського вчення, намагаються зобразити його історію як суцільну низку суперечностей між Марксом та Енгельсом, з одного боку, і Леніним — з другого і, нарешті, між класиками марксизму-ленізму і сучасним періодом розвитку комуністичної теорії. Особливо запекло нападають вони на марксистсько-ленінське вчення про революційну ситуацію. Буржуазні ідеологи і праві опортуністи твердять, що Маркс і Енгельс бачили зрілість об'єктивних умов для соціалістичної революції тільки в матеріальних передумовах — рівні розвитку продуктивних сил, а Ленін зрілість їх вбачав нібито тільки в соціально-політичних суперечностях і тому багато уваги приділяв вченню про революційну ситуацію. У спадщині ж Маркса і Енгельса, за їх твердженням, нібито взагалі немає висловлювань про революційну ситуацію. На цій підставі праві ревізіоністи заперечують закономірний характер визрівання революційної ситуації, вважають, що революційна ситуація є поодиноким випадком специфічних умов революцій в окремих країнах. Вони заперечують необхідність революційної ситуації в сучасних умовах, оскільки перехід до соціалізму, за їх концепцією, відбувається не революційним, а реформістським шляхом. Ліві опортуністи не визнають об'єктивного характеру революційної ситуації, не розуміють того, що вона породжується загостренням суперечностей капіталізму. Звідси революційну ситуацію вони зображують не як об'єктивний процес, а як такий

стан політичної активності мас, який може виникнути раптово за суб'єктивним бажанням особи або партії в призначений час. Силкуючись виправдати свої авантюристичні дії, що суперечать корінним положенням марксистсько-ленінської теорії соціалістичної революції, вони нападають на «пізнього» Енгельса, звинувачують його у відході від революційних позицій, у переході на позиції чисто парламентської боротьби в рамках законності.

Аналіз марксистсько-ленінської теорії соціалістичної революції спростовує штучно видуману опортуністами суперечність між поглядами Маркса та Енгельса і поглядами Леніна, підтверджує єдність і цільність цієї теорії. Уже на досвіді буржуазно-демократичної революції у Франції та Німеччині 1848—1849 рр. К. Маркс в працях «Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 рр.» і «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта», а Ф. Енгельс у працях «Німецька кампанія за імперську конституцію» та «Революція і контрреволюція в Німеччині» розробили основні положення про революційну ситуацію, яку вони назвали в той час революційною кризою. На початку 80-х років Ф. Енгельс на підставі аналізу внутрішнього становища найбільших країн континенту прийшов до висновку, що обставини складаються сприятливо для революції, що створилася «така чудова революційна ситуація, якої ще не було» [1, 35, 225].

На той час Росія переживала внутрішню кризу, виявленням якої було вбивство народовольцями Олександра II, дезорганізація уряду, зростання невдоволення народних мас політикою царизму; в Німеччині введення виняткового закону проти соціалістів свідчило про страх буржуазії перед робітничим класом; зростання впливу соціалістів серед робітників свідчило, що там можна було чекати нового революційного піднесення. Таким чином, в наявності була загальноєвропейська революційна ситуація.

80—90-ті роки ознаменувались новим піднесенням робітничого руху. Про це свідчили остаточний крах різних течій до-марксистського соціалізму в революційному русі, швидке зростання соціал-демократичних партій, заснованих на платформі наукового соціалізму та масовості й активності робітничого руху. В розвитку капіталізму стали появлятися нові риси, що характеризували загострення конфлікту між продуктивними силами і виробничими відносинами, зростали суперечності між головними країнами капіталізму. Все це вселяє в Енгельса віру в близькість революції. Він уважно аналізує внутрішній стан країн, де може початися революція. В листах цього періоду до німецьких і французьких соціал-демократів, до російських революційних народників Енгельс обґрунтовує найважливіші риси та ознаки революційної ситуації і вводить сам термін «революційна ситуація» [див.: 1, 35, 234; 283, 36, 310, 315].

Питанню про революційну ситуацію присвячені його листи Е. Бернштейну від 22 і 25 лютого 1882 р., 12—13 червня 1883 р.,

8 жовтня 1885 р., В. І. Засуліч — від 23 квітня 1885 р., Лаурі Лафарг — від 16 червня 1885 р., А. Бебелю — від 28 жовтня 1885 р., Зало Ферберу — від 28 жовтня 1885 р., В. Лібкнехту — від 12 травня 1886 року.

Аналізуючи зрілість об'єктивних умов соціалістичної революції, Маркс і Енгельс дослідили не тільки матеріальні передумови, що визрівають у надрах капіталістичного суспільства і вимагають заміни приватної власності суспільною, але й соціально-політичні умови в країні напередодні революції. Критерієм зрілості матеріальних передумов для соціалістичної революції вони вважали наявність великої промисловості. Ще 1846 р. в «Німецькій ідеології» вони зробили висновок, що «у великій промисловості суперечність між знаряддям виробництва і приватною власністю проявляється вперше як породжений великою промисловістю результат, і щоб викликати його до життя, промисловість повинна вже досягти високого розвитку. Таким чином, тільки при ній стає можливим знищення приватної власності» [1, 3, 61].

Наприкінці XIX сторіччя Енгельс зумів помітити утворення капіталістичних монополій і витіснення ними вільної конкуренції капіталістичного суспільства. «Ціла галузь промисловості, — писав Енгельс, — перетворюється в одне суцільне колосальне акціонерне товариство, конкуренція всередині країни уступає місце монополії цього товариства всередині даної країни» [1, 20, 622]. Оцінюючи ці висновки, В. І. Ленін писав: «Тут взято найбільш основне в теоретичній оцінці новітнього капіталізму, тобто імперіалізму, а саме, що капіталізм перетворюється в монополістичний *капіталізм*» [2, 25, 401]. Ці тенденції в розвитку капіталізму Енгельс розглядає як шлях до найвищої зрілості матеріальних передумов для заміни капіталістичного способу виробництва соціалістичним. «У трестах вільна конкуренція перетворюється в монополію, а безпланове виробництво капіталістичного суспільства капітулює перед плановим виробництвом грядущого соціалістичного суспільства.... В цій своїй формі експлуатація стає настільки відчутною, що повинна впасти» [1, 20, 622].

Але зрілість матеріальних передумов для заміни капіталізму соціалізмом автоматично не веде за собою соціалістичної революції. Для початку революції крім зрілості матеріальних передумов необхідно, щоб конфлікт між продуктивними силами й виробничими відносинами, що характеризує капіталістичний спосіб виробництва, виявився в сфері соціально-політичних відносин, викликав у них такі суперечності, які штовхали б маси на сміливі активні дії ради зміни свого становища. Ще в творі «Революція і контрреволюція в Німеччині» Енгельс підкреслював, що причини революції треба шукати «в загальному соціальному устрої і в умовах життя кожної із націй, що зазнали потрясіння» [1, 8, 6]. В листі до Е. Бернштейна від 12—13 червня

1883 р. Енгельс ще раз підтвердив це положення: «Вирішальними є загальні політичні умови всередині країни і за кордоном, а вони змінюються, не є застиглими» [1, 36, 31].

Які ж риси, з погляду Ф. Енгельса, характеризують внутрішній стан країни напередодні революції? Основною ознакою передреволюційного становища він вважає зміну в економічних умовах країни, яка приводить до загострення нестатків і потреб мас, викликаючи в них настрій незадоволення політикою пануючих кіл. Викриваючи причини лютневої революції в Німеччині, Енгельс пише, що вона була «стихийним, непереборним виявом нужд і потреб народів» [1, 8, 6].

У листі до Каутського від 9 січня 1884 р. Енгельс вказує, що хронічне надвиробництво, яке характеризує на той час економічний стан Англії, було тією сприятливою обставиною, яка могла привести до кризи. Уважно вивчаючи внутрішній стан Росії, Енгельс приходить до висновку, що тут умови для революції найсприятливіші, що тут уже визріла революційна ситуація. В листі Бреславському соціал-демократові Зало Ферберу від 22 жовтня 1885 р. він пише: «Так зване звільнення селян створило справжню революційну ситуацію, поставивши селян у такі умови, за яких вони не можуть ні жити, ні вмерти» [1, 36, 297].

Погіршення економічного стану мас приводить їх до відчуття необхідності змін; маси починають висловлювати глухе незадоволення, часто це незадоволення виражається в стихійних бунтах, в наріканнях і обуреннях діями уряду. Сприятливою для повстання Енгельс вважав одностайність мас у ненависті до уряду, яка гарантувала б основу для єдиних дій. Відзначаючи сприятливі обставини напередодні повстання в Бадені, Енгельс підкреслює: «Весь народ був одностайний в ненависті до віроломного, лицемірного і жорстокого в своїх політичних переслідуваннях уряду» [1, 7, 129].

Енгельс ніде не вживає терміну «криза низів», але його висловлювання свідчать про те, що однією з ознак революційної ситуації він вважає такий переломний момент у настрої пригнічених класів, коли маси в силу незвичайних економічних і соціально-політичних потрясінь висловлюють відкритий протест проти існуючого стану панівних класів, коли, не бажаючи жити по-старому, маси піднімаються на рішучі дії, щоб змінити цей стан.

Велику увагу Енгельс приділяє кризі політики панівних класів — кризі «верхів». Через загострення суперечностей пануючі кола не можуть зберегти «непорушений» порядок свого панування, в політичній надбудові починаються вагання, у них росте страх і розгубленість перед народом. Загострюються суперечності між пануючими класами з приводу окремих політичних заходів і методів утримання мас в покірності. Відбувається зміна уряду, наростання реакції, що ще більше посилює невдо-

волення і обурення мас. Характеризуючи стан панівних кіл напередодні повстання у Німеччині, Енгельс писав: «...в Німеччині панувало надзвичайно велике збудження; наступ контрреволюції, зростаюча зухвалість воячини, бюрократії і дворянства, зрада, яку раз ураз чинили старі ліберали в міністерствах, віроломства монархів, що швидко відбувалися одно за другим, — усе це кидало в обійми партії руху цілі групи колишніх прихильників порядку» [1, 7, 110].

Під кризою «верхів» Енгельс розумів не тільки кризу політики уряду і панівних партій, а насамперед кризу економічно пануючих класів. У листі до Лаури Лафарг від 16 червня 1885 р., характеризуючи кризу уряду Гладстона, викликану невдалою податковою політикою, що зачіпала інтереси буржуазії і загострювала суперечки між партією землевласників та буржуазією, Енгельс писав: «Вся земельна власність буде по один бік, весь промисловий капітал — по другий, а робітничий клас буде змушений стати віч-на-віч з ними обома — основа революційної ситуації» [1, 36, 268]. Поляризація буржуазного суспільства проходить по осі буржуазія — пролетаріат. Тому криза проміжних партій ще не означає кризу «верхів». Для того, щоб пролетаріат прийшов до усвідомлення необхідності революції, як підкреслював Енгельс, повинно відбутися банкрутство великої буржуазії. Тільки з її кризою «стає все більш і більш очевидним той великий основний факт, що причину тяжкого становища робітничого класу слід шукати не в цих дрібних утисках, а в самій капіталістичній системі» [1, 21, 249].

Посилення злиденності і потреб мас Енгельс розумів не тільки як зростання абсолютного зубожіння, а й як зростання соціального незадоволення робітничого класу і трудящих мас. Аналізуючи тезу проекту Ерфуртської програми німецької соціал-демократії про те, що «чисельність і злидні пролетарів все більше зростають» Енгельс писав: «В такій абсолютній формі, як сказано тут, це невірно. Організація робітників, їх постійно зростаючий опір будуть по можливості створювати певну перешкоду для зростання злиднів. Але що *певно* зростає, це *незабезпеченість існування*» [1, 22, 221]. Критикуючи соціал-дарвіністів за визнання закону боротьби за існування як закону суспільного розвитку, Енгельс в той же час підкреслював, що боротьба ведеться не тільки за засоби існування, але й за засоби розвитку людської особи. І якщо в засобах існування капіталізм якоюсь мірою задовольняє потреби мас, то в засобах розвитку особи, навпаки, в міру свого власного розвитку він повсякчас урізає їх.

Вбачаючи об'єктивні передумови соціалістичної революції у внутрішніх закономірностях самого капіталізму, а її об'єктивні умови — у наявності економічних і соціально-політичних суперечностей, що порушують певну рівновагу між пануючими і пригнобленими класами, Енгельс в той час велику увагу при-

діяв ролі суб'єктивного фактора соціалістичної революції. Під суб'єктивним фактором соціалістичної революції Енгельс розумів свідому організовану діяльність робітничого класу і його партії, яка спирається на співчуття і підтримку трудящих мас у завоюванні диктатури пролетаріату. Аналіз висловлювань Енгельса дозволяє зробити висновок про те, що до змісту суб'єктивного фактора він включав не тільки сферу свідомості, організованості, політичної зрілості робітничого класу і його партії, а й сферу соціалістичної психології.

Відзначаючи причини слабості англійського робітничого руху того часу, Енгельс поряд з відсутністю масової пролетарської партії, з недостатнім рівнем розвитку класової свідомості і організованості пролетаріату, вказує й на такі риси характеру англійського робітничого класу, як інертність, в'ялість, нерішучість, прагнення до стирання суперечностей заради збереження спокою. І навпаки, основу успіхів майбутнього французького робітничого руху Енгельс вбачав у волі, рішучості й активності та в міцному революційному інстинкті французьких робітників.

Найголовнішою умовою успіху революційного робітничого руху Енгельс вважав виховання в робітників революційної класової самосвідомості. У листі Герману Шлютеру, вказуючи на слабкість руху англійських робітників через їхню прихильність до консервативних тред-юніонів, Енгельс писав: «Тільки-но тутешні робітники усвідомлять, чого вони хочуть, в їхніх руках опиниться і держава, і земля, і промисловість, і все» [1, 39, 287]. Але для того, щоб робітничий клас із класу «в собі» перетворився в клас «для себе», він повинен створити свою самостійну пролетарську партію. Партія — ядро суб'єктивного фактора соціалістичної революції. Без неї робітничий клас не може усвідомити і виконати свою історичну місію руйнівника світу експлуатації і творця комуністичного суспільства.

«Для того, щоб пролетаріат у вирішальний момент був достатньо сильний і міг перемогти, необхідно, ... щоб він утворив особливу партію, яка була б відокремлена від усіх інших і протистояла б їм, усвідомлювала б себе як класова партія» [1, 37, 260].

Роль суб'єктивного фактора в соціалістичній революції складна і різноманітна. Революційна ситуація автоматично не переростає в соціалістичну революцію. Тому Енгельс неодноразово підкреслював необхідність єдності об'єктивних умов революції і готовності робітничого класу та його партії використати ці умови. «Обставини сприятливі — пише Енгельс у листі до Е. Бернштейна 1 січня 1884 р., маючи на увазі хронічне надвиробництво і заворушення пролетаріату Англії, — але чи доросли люди, що взяли рух у свої руки, до рівня, якого вимагають ці обставини, — покаже майбутнє» [1, 36, 67].

Маси стають політично активним суб'єктом історії завдяки об'єктивним причинам. Але їхня психологічна готовність іти на

боротьбу до кінця проти існуючого ладу, їхня здатність оволодіти політичною владою формуються в масах завдяки впливові на їх свідомість наукової ідеології, а також згуртованості та досвідові революційної боротьби. В момент революційної ситуації роль суб'єктивного фактора полягає в тому, щоб загострити до кінця наявні у політичній надбудові суперечності, зробити революцію неминучою. В листі до В. І. Засуліч від 23 квітня 1885 р. Енгельс відзначав, що в умовах, коли наявна революційна ситуація, вирішальна роль належить суб'єктивному факторові. Революційна ситуація — це об'єктивні, незалежні від волі класів і партій умови, але це не значить, що на визрівання революційної ситуації суб'єктивний фактор революції не робить зовсім ніякого впливу. Робітничий клас під керівництвом своєї партії, використовуючи агітацію, вибори, страйки, готує і кризу «верхів», і кризу «низів», але сама криза виникає незалежно від бажання і волі партій, класів, осіб.

Однією з найважливіших умов формування суб'єктивного фактора соціалістичної революції Енгельс вважав боротьбу проти опортунізму. Праві опортуністи типу фабіанців, Фольмера та його групи або проповідували серед робітників класовий мир, або штовхали їх на боротьбу за вигідний продаж своєї робочої сили, за дрібні реформи — але в обох випадках вносили у свідомість робітників відмовлення від політичної боротьби, від соціалістичної революції. «Найлютішими ворогами робітників, вовками в овечій шкурі» називав їх Енгельс. Навчаючи робітничий клас бачити справжню ціну подібних «друзів», Енгельс писав: «Пролетаріат не може завоювати політичне панування — єдині двері в нове суспільство — без насильственої революції» [1, 37, 260]. Не менш гостро критикував Енгельс «лівих»: спочатку Бакуніна і Бланкі, пізніше групу «молодих» і групу «моста», П. Ткачова за їхній заклик творити революцію негайно, за розмахування революційними фразами, за невміння враховувати реальні конкретні умови країни з готовністю мас здійснити революцію. «Груба помилка німців, — писав Енгельс, критикуючи групу «молодих», — полягає в тому, що вони думають, нібито революцію можна зробити за один день. А насправді вона являє собою багаторічний процес розвитку мас в умовах, які сприяють прискоренню його» [1, 36, 46].

Боротьба Енгельса проти опортунізму є прикладом для комуністичних і робітничих партій у їхній сучасній боротьбі проти ідейних ворогів, які своєю діяльністю затримують процес формування суб'єктивного фактора соціалістичної революції. Енгельс спостерігав і аналізував процес становлення революційної ситуації, а не наявність її. В часи Маркса і Енгельса в жодній країні не було збігу об'єктивних умов і суб'єктивного фактора соціалістичної революції. Його відкрив Ленін як основний закон революції. Чітке й повне вчення про революційну ситуацію і про роль суб'єктивного фактора в соціалістичній революції

створено В. І. Леніним на досвіді трьох революцій в Росії і на основі глибокого обґрунтування ідей революційної ситуації та ролі суб'єктивного фактора в соціалістичній революції, даних класиками марксизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори. т. 35, 36.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 25.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ВІД КАПІТАЛІЗМУ ДО СОЦІАЛІЗМУ

Л. Л. Тарасова

Справа комуністичного будівництва вимагає, щоб усі члени суспільства оволоділи науковими основами комунізму, глибоко розуміли хід і перспективи світового розвитку, будували життя свідомо, по-комуністичному. Для цього не досить тільки передових ідей. Необхідно мати ще й певні засоби поширення всіх багатств духовної культури.

«Морально-політичні якості радянських людей, — зазначалось на XXIV з'їзді КПРС, — формуються всім соціалістичним укладом нашого життя, всім ходом справ у суспільстві, але насамперед цілеспрямованою, наполегливою ідейно-виховною роботою партії, всіх її організацій» [2, 95]. В діяльності партії, спрямованій на формування нової людини, велику роль завжди відігравала політико-освітня робота як важливий засіб комуністичного виховання трудящих. Використовуючи специфічні форми і методи її, партійні організації пропагували марксистсько-ленінське вчення, рішення партії і уряду, виховували маси в дусі комуністичної моралі, формували науковий матеріалістичний світогляд.

Творче освоєння цієї спадщини особливо актуальне сьогодні, коли Центральний Комітет нашої партії поставив завдання посилити всю нашу ідеологічну роботу і насамперед зробити більш активною, цілеспрямованою пропаганду комуністичних ідеалів, конкретних завдань нашого будівництва. При цьому завжди слід пам'ятати вказівку В. І. Леніна про необхідність конкретно-історичного підходу до вивчення суспільних явищ, тобто «дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер» [1, 29, 421].

Розвиток політико-освітньої роботи, її завдання і методи повністю визначались тими економічними і політичними завданнями, які в той чи інший період були найважливішими. Відповідно

до цього і політико-освітню діяльність у перехідний період умовно можна поділити, як ми вважаємо, на три етапи. Перший (1917 — 1920) припадає на роки інтервенції та громадянської війни; другий (1921—1925) охоплює відбудовний період; третій (1926—середина 30-х років) збігається з часом боротьби за індустріалізацію, суцільну колективізацію, боротьби за перемогу соціалізму.

Обсяг даної статті не дозволяє дати повну характеристику політико-освітньої роботи у перехідний період. Нам здається доцільним зупинитись насамперед на визначенні поняття соціалістичної політико-освітньої роботи та найхарактерніших її рисах на кожному з етапів.

Поняття політико-освітньої роботи визначається в ряді праць, присвячених діяльності політико-освітніх установ [7; 8; 9]. Найбільш вдалим, з нашої точки зору, є визначення, пропоноване авторами книги «История культурно-просветительной работы в СССР». Вони пишуть: «... радянська політико-освітня робота — це галузь ідеологічної діяльності, цілеспрямована позашкільна виховна і освітня робота, яка проводиться під керівництвом Комуністичної партії спеціально створеними державними і громадськими установами та організаціями для підвищення політичного, виробничо-технічного, загальноосвітнього і морально-культурного рівня радянського народу з метою комуністичного виховання його» [3, 3]. Наведене визначення не тільки підкреслює історичний характер радянської політосвітньої роботи, а й указує на її особливості при соціалізмі.

Для перших років Радянської влади, а значить, і для першого етапу політосвітньої діяльності, характерні величезні перетворення у галузі народної освіти. При Наркомосі створюється позашкільний відділ, який став організаційним і науково-методичним центром політичної і культурної роботи серед трудящих. «Назва була стара, — зазначає Н. К. Крупська, — але суть роботи позашкільного відділу була уже роботою політосвітньою, що пов'язує культурну роботу з політичною агітацією і пропагандою» [4, 677]. Ця діяльність стала невід'ємною частиною соціалістичного будівництва.

Одним з найважливіших завдань, які постали перед партією і молодією Радянською державою на цьому етапі, була ліквідація неписьменності трудящих. «... Поки у нас є в країні таке явище, як неписьменність, — говорив В. І. Ленін, — про політичну освіту надто важко говорити... Неписьменна людина стоїть поза політикою» [1, 33, 52].

Масова ліквідація неписьменності стала основним напрямком політико-освітньої роботи. Проводилась вона систематично і цілеспрямовано. Уже на кінець 1920 р. в РРФСР налічувалося 40 967 пунктів і шкіл ліквідації неписьменності, де навчалось 1157 тис. чол. [5]. На Україні за ті ж роки здобуло освіту близько 350 тис. чол. [6, 17].

Звичайно, розв'язати повністю це завдання за короткий строк Радянська держава не могла. Однак сприятливі умови для культурного будівництва в нашій країні було створено.

Характерною для першого етапу політосвітньої роботи була поява установ культури зовсім нових видів і типів. Небувало зростає мережа політосвітніх установ. Поряд з клубами, бібліотеками, народними будинками, музеями виникають хатичитальні, школи лікнепу, різні курси. На 1920 р. вже нараховувалось 94 745 освітніх установ різних типів, в тому числі 15 тис. на Україні [11, 3].

Таким чином, хоч перші кроки в галузі політосвітньої діяльності припадають на важкі роки громадянської війни, коли багато з того, що робилося, було, за словами А. В. Луначарського, спочатку убогим, несміливим, політосвітня діяльність набула тоді колосального творчого розмаху. «Я певен, — говорив В. І. Ленін, — що навряд чи знайдеться така галузь радянської діяльності, як позашкільне навчання й освіта, де б за півтора року було досягнуто таких величезних успіхів» [1, 29, 395].

В. І. Ленін висунув перед партією і державою ще одне важливе завдання. Необхідно було організувати політико-освітню роботу в державному масштабі, об'єднати діяльність всіх розрізнених політико-освітніх установ у єдиному державному органі. Таким органом і став Головний політико-освітній комітет РРФСР (Головполітосвіта). Аналогічні органи створюються і в національних республіках. Так, Головполітосвіта УРСР виникла на підставі декрету Раднаркому України від 14 грудня 1920 року [10]. Створення таких органів було надзвичайно важливим явищем на цьому етапі.

Другий етап у розвитку політико-освітньої роботи був досить відповідальним і складним. Життя вимагало перейти до поглибленої масової агітації і пропаганди. Першочерговими завданнями стали широке роз'яснення робітникам і селянам суті непу, повна ліквідація неписьменності, широка пропаганда ідей соціалізму і комунізму. Основна увага приділялась роботі серед селянства, бо від постановки цієї роботи у величезній мірі залежали успіхи соціалістичного будівництва. Серйозним гальмом у розв'язанні цих державно-важливих завдань була гостра боротьба, котра велась тоді відносно існування політосвіт. Ця боротьба особливо посилилась у зв'язку з проявами буржуазної ідеології, що ожила у перші роки непу. Ось чому основні зусилля партії спрямовувались проти антипартійних елементів, що робили ставку на відокремлення політичної роботи від освітньої, на згорання політико-освітніх установ.

Багато для втілення ленінського принципу партійності в діяльність політосвітніх установ, а також для збереження цих установ зробила Н. К. Крупська. У своїх статтях «Чи потрібні нам політосвіти?», «Чи слід існувати політосвітам?» вона піддала критиці ліквідаторські тенденції, показала нерозуміння тими,

хто їх пропагував, нової історичної ролі політосвітньої роботи після пролетарської революції, підкреслила необхідність контролю з боку Комуністичної партії і держави. Н. К. Крупська вважала, що політико-освітня діяльність має бути основним способом пропаганди комуністичних ідей.

Перемога на господарському фронті, успішне перетворення в життя нової економічної політики забезпечили зрушення і в політосвітній роботі. Вже під кінець цього етапу поряд з політичним вихованням основне місце в політосвітній роботі посідають питання виробничої та сільськогосподарської пропаганди.

Відповідно до вказівки В. І. Леніна, даної в «Тезах про виробничу пропаганду» [1, 31, 360—362] була проведена велика робота щодо поширення профтехнічної і політехнічної освіти, виховання свідомого ставлення до праці і нової соціалістичної дисципліни. Втіленням в життя цих заходів займалось спеціально створене при Головполітосвіті Центральне бюро виробничої пропаганди.

На селі основна увага приділялась питанням сільськогосподарської пропаганди, яка стала справою «особливої державної ваги» [13]. Її метою було поширення серед селянства сільськогосподарських знань, вдосконалених методів ведення сільського господарства, що створювало сприятливі умови для колективних форм господарювання.

Все більшого значення набуває атеїстичне та естетичне виховання трудящих.

Грандіозні плани, пов'язані з індустріалізацією, суцільною колективізацією і наступом соціалізму по всьому фронту висунули нові серйозні завдання і в галузі політико-освітньої роботи на третьому етапі її розвитку. Підвищення політичної свідомості, трудової дисципліни, розвиток соціалістичного змагання, пропаганда колективних форм ведення господарства — ось основний зміст роботи політосвітніх установ на цьому етапі. Розгортається культурний похід за суцільну грамотність. Знову ліквідація неписьменності в центрі уваги політосвіт, особливо на селі. Робота проводиться під гаслом: «Письменний, навчи неписьменного!» При цьому широко використовувались такі нові форми роботи, як організація при місцевих Радах груп сприяння лікнепові, громадські огляди, конференції, шефство міста над селом та інші.

Ліквідація неписьменності була лише першим кроком на шляху культурного зростання трудящих. Вона створювала основу для дальшого піднесення політико-освітньої роботи. На цей час склалася певна система загальної освіти дорослих. Виникли дворічні і трирічні школи підвищеного типу, а потім і робітничі університети.

Загальнодержавного характеру набирає технічна пропаганда. Похід за оволодіння технікою розглядався як складова частина культурного походу. Головну роль у підвищенні рівня тех-

нічної пропаганди відігравали гуртки, курси, школи, демонстрація фільмів на технічні теми.

Наступ соціалізму по всьому фронту сприяв дальшій активізації роботи, спрямованої на формування соціалістичного світогляду трудящих. Важливе місце у цій справі посідало науково-атеїстичне виховання. Про широкий розвиток його на цьому етапі свідчить зростання кількості членів Співки безвірників, у якій на 1931 р. налічувалось 4 млн. чол. [12]. Роз'яснення класової суті релігії, соціальних основ релігійної догматики сприяло звільненню свідомості народних мас від релігійних забобів.

Таким чином, вивчення політико-освітньої роботи на вказаних етапах свідчить, що, незважаючи на певні труднощі перехідного періоду, в даній галузі було досягнуто значних успіхів. Здійснювалася ця робота під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії і була загальною справою партії, держави, всіх трудящих.

Нині радянський досвід політико-освітньої роботи використовують країни соціалістичного табору, а також молоді національні держави, що обрали некапіталістичний шлях розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 29, 31, 33.
2. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, К., 1971.
3. М. С. Андреева, А. П. Виноградов, С. А. Пиналов, Г. И. Чернявский. История культурно-просветительной работы в СССР, ч. II, Харьков, 1970.
4. Н. К. Крупская. Полн. собр. соч., т. 7.
5. Культурное строительство в СССР. Сборник диаграмм. М.—Л., 1927, диагр. 34.
6. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні. 1917 — 1941 роки. Харків, 1968.
7. В. Н. Рыбьяков. Предмет и основные задачи курса политико-просветительной работы. М., 1966.
8. Л. С. Фрид. Очерки по истории политико-просветительной работы в РСФСР (1917 — 1929 гг.). М., 1941.
9. Л. С. Фрид. Основные принципы политико-просветительной работы. М., 1966.
10. ЦДАЖР СРСР, ф. 2313, оп. 1, од. зб. 257, арк. 8.
11. Журн. «Народное просвещение», 1931, № 12.
12. Журн. «Изба-читальня», 1931, № 12.
13. Газ. «Известия ВЦИК», 23 серпня 1927 р.

ПРО СОЦІАЛЬНУ РОЛЬ РАДЯНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

В. С. Старовойт

Сучасне радянське мистецтво являє собою складне суспільне явище, оскільки виконує одну з найважливіших функцій піднесення культурного рівня трудящих, їх естетичного виховання, що є, як відомо, невідмінною умовою всебічного гармонійного розвитку членів соціалістичного суспільства.

З давніх часів метою діяльності людей було пізнання навколишнього світу і використання знань про нього на благо людства. Знаряддям пізнання світу є і наука, і мистецтво. В цьому відношенні мета науки і мистецтва єдина. Саме в цьому полягає їх єдність як видів суспільного пізнання. Проте вони не тотожні. Різниця між наукою і мистецтвом полягає в тому, що вони, відображаючи дійсність, спрямовані на пізнання різних сторін суспільного буття, користуються різними методами і засобами пізнання. Отже, будучи різними формами відображення дійсності, наука і мистецтво як види пізнання дійсності мають свою специфіку.

Питання про соціальну роль мистецтва слід розглядати тільки в тісному зв'язку з питанням про його специфіку, бо саме виходячи з специфічних особливостей мистецтва можна з'ясувати питання про те, чому мистецтво посідає таке важливе і особливе місце в житті суспільства. Тому специфіка мистецтва є об'єктом багатьох досліджень з естетики [3, 4, 6, 9, 10, 13].

З точки зору марксистсько-ленінської теорії мистецтво є одним із засобів пізнання, специфічною його формою. Це положення обґрунтовується тим, що дійсність як об'єкт пізнання дуже багатогранна, тому в процесі практичної діяльності людей, спрямованої на пізнання світу, виділилися різні його види. І хоча об'єктивна реальність, існує як єдиний об'єкт для всіх форм суспільного пізнання, кожна з них має свій, властивий тільки їй аспект відображення і користується тільки своїми засобами і методами.

Специфіка науки — це досконале і все глибше вивчення всіх явищ зовнішнього світу, їх дослідження, систематизація, відкриття законів природи і суспільства і т. ін. Мовний спосіб вираження наслідків наукових досліджень обумовлений практикою наукової діяльності і тому має логіко-абстрактний характер.

Мистецтво виділилося як окремий вид суспільного пізнання через те, що воно дає нам особливі знання про дійсність, знання такого характеру, яких не може дати наука в силу своїх специфічних завдань і методів вивчення дійсності.

Вся історія мистецтва є свідченням того, що протягом цілих епох головними для нього залишаються ті ж самі проблеми, які вивчають і суспільні науки, але мистецтво зберігає і свою самостійність, і особливе місце, і значення в житті суспільства. Саме це й доводить, що мистецтво має свою специфіку.

Специфіка мистецтва полягає в тому, що воно спрямоване на всебічне і глибоке пізнання духовного обличчя людини, її внутрішнього світу, її багатогранних відносин і зв'язків з дійсністю.

Змістом мистецького твору може бути будь-яке явище світу, що оточує нас. Але аналіз справжнього мистецтва доводить, що всі речі, події чи явища дійсності відображаються в мистецтві з тією метою, щоб через їх художнє втілення розкрити внутріш-

ній, духовний світ людини, її почуття, показати її ставлення до відображуваного (наприклад, на полотні картини чи в скульптурі, у драматичних подіях п'єси тощо).

Класики марксизму-ленінізму неодноразово підкреслювали, що мистецтво як явище надбудови підпорядковане основним законам розвитку суспільства і в кінцевому підсумку залежить від них. Однак глибоко емоційна природа мистецтва вимагає ще й вияву таланту особистості митця і наявності людей, які розуміють твори мистецтва і дістають від них естетичну насолоду.

Мистецтво не стільки розв'язує складні питання суспільного життя, скільки з великою емоційною силою порушує їх і втілює випукло, всебічно, не в узагальненій абстрактній формі, як це робить наука (філософія, наприклад), а в різносторонніх життєвих зв'язках і відношеннях. Таке зображення життєвих проблем скоріше знаходить шлях до свідомості людини через вплив на її емоції.

Працю митців К. Маркс називав продуктивною, бо, писав він, продуктивною працею треба визнати таку, яка або виробляє товари, або безпосередньо виробляє, формує, розвиває, зберігає, відтворює саму робочу силу [див. 1, 26, ч. I, 145]. Цей вид продуктивної праці створює матеріальні цінності, до яких входять всі твори мистецтва і науки (книги, картини, статуї і т. п.) [1, 26, ч. I, 145]. Саме ці твори мистецтва і впливають безпосередньо на членів суспільства, формують і розвивають їх духовний світ. Специфіка мистецтва дозволяє йому глибоко впливати на людину в процесі сприйняття творів, бо саме в мистецтві людина і розкривається, і пізнає себе найповніше, і найбільше.

Але специфіка мистецтва в усій своїй силі може виявитися тільки тоді, коли з його творак є внутрішня єдність, коли не порушена цілісність його функцій. Якщо ж, наприклад, предмет зображення в мистецтві не відповідає дійсності, або дрібний, зображений поверхово або погано художньо втілений, то в цьому випадку мистецтво не відповідає своєму високому призначенню. Таке мистецтво не може відіграти позитивної соціальної ролі, більше того, сприятиме вихованню неправильних естетичних поглядів і смаків.

У центрі сучасного радянського мистецтва є образ нашого сучасника, відтворений у всіх його взаємозв'язках і взаємовідносинах з дійсністю, з суспільством. Радянське мистецтво — мистецтво соціалістичного реалізму прагне чим глибше проникнути в явища сучасної дійсності. Саме метод соціалістичного реалізму дозволяє радянським митцям з усієї маси подій і фактів відібрати і відобразити головне з життя нашого суспільства, саме те, що може дати найповніше уявлення про духовне обличчя нашого народу. Через окремі образи в радянському мистецтві конкретно втілюється узагальнений життєвий досвід нашого суспільства. Аналіз радянського мистецтва засвідчує, що наші

митці прагнуть відбити реальну дійсність в усьому багатстві її конкретних проявів: у суперечностях, конфліктах, досягненнях.

Для прикладу візьмемо сучасну радянську поезію. Інтелектуалізація сучасної радянської поезії, наголошення в ній на гострі соціологічні і психологічні проблеми, прагнення глибоко і філософськи узагальнити відображувані життєві явища — все це спрямоване на розкриття внутрішнього світу нашого сучасника. А. Вознесенський у вірші «Художник» говорить про постійний пошук, про глибоку цілеспрямованість, властиві всьому способі життя нашого суспільства. Про своїх колег-митців поет говорить: «В век разума и атома мы — акушеры нового», підкреслюючи цим складну і відповідальну роль мистецтва в нашій соціалістичній дійсності:

«Попробуйте при родах

Подобных постоять.

Сгорать на электродах

И в руки радий брать...» [5, 29].

Дуже цікавим явищем сучасної літератури є творчість Е. Межелайтиса. Його книга «Ночные бабочки» — не просто поезія, це — сплав поетичної і філософської думки. «Ми живемо в раціоналістичний час, — пише Е. Межелайтис. — Людина віддає перевагу конкретності... Для того, щоб вижити, поезія все ускладнюється. Стає розумнішою, філософічнішою. Поезія почуття, і тільки почуття, поступається місцем перед поезією мислі... Треба знайти прийнятний для часу синтез думки і почуття...» [див. 12, 260]. Книга Е. Межелайтиса повна роздумів. Думаючи про сучасну поезію, поет прагне відшукати шляхи її дальшого розвитку. Сучасна дійсність дуже швидко міняє своє обличчя, науково-технічна революція владно вторгається в усі галузі життя. Самі радянські поети зараз гостро відчують необхідність не тільки практично, безпосередньо в художній творчості, але й теоретично обґрунтувати розвиток радянської поезії в напрямі поглиблення змісту, філософського осмислення її. Мистецтво не може стояти на місці, бо сила його впливу і дії на суспільство залежить від того, наскільки глибоко збагне воно суть сучасного буття, наскільки правдиво відображає його в своїх творах.

Радянському мистецтву властиві пафос утвердження нового, оптимізм і разом з тим тонкість почуттів та глибина проникнення в складний духовний світ нашого сучасника. Саме цими якостями характеризується творчість таких радянських поетів, як Е. Межелайтис, Л. Мартинов, Є. Винокуров, А. Вознесенський та ін. Популярність сучасної радянської поезії мислі свідчить про високий рівень культурного розвитку радянського народу, бо для того, щоб така поезія виникла, існувала і розвивалась, суспільство повинно було відчутти потребу в ній. Так і філософська лірика розвивається в радянській поезії, бо вона має свого цінувальника і читача. К. Маркс писав, що предмет

мистецтва створює публіку, яка розуміє мистецтво і здатна втішатися ним, мати насолоду від краси [1, 12, 676]. Отже, мистецтво завжди буде необхідним для суспільства, причому воно мусить постійно розвиватися разом із дійсністю, правдиво відбивати її в художніх образах, даючи людям можливість пізнання навколишнього світу через почуття та доставляючи їм естетичну насолоду.

Це повною мірою стосується й мистецтва соціалістичного реалізму. Викликане до життя соціалістичною революцією, глибоким соціальним струсом, воно відбиває радянську дійсність у постійному процесі розвитку, бере активну участь у битвах свого часу, як говорив про істинне мистецтво Р. Роллан, і головним чином у битві за виховання нової людини. Одночасно радянське мистецтво й саме перебуває в постійному процесі розвитку, бо разом із духовним зростанням суспільства вимоги останнього до мистецтва весь час зростають.

Вся матеріально-технічна і духовна діяльність нашого суспільства спрямована на створення таких умов, за яких кожен член суспільства (отже і суспільство в цілому) дістав би змогу всебічного і гармонійного розвитку. Через художні образи наших сучасників мистецтво відображає радянську дійсність, показує нам складний процес руху нашого суспільства до комунізму. Зображаючи духовний світ людини, виявляючи її внутрішню суть і відношення до дійсності, мистецтво разом з тим показує і ступінь втілення нашого суспільно-естетичного ідеалу в дійсності.

Оскільки мистецтво на відміну від науки справляє на людину глибокий емоційний вплив, виховна його сила полягає в тому, що, показуючи складний і суперечливий шлях суспільства до свого суспільно-естетичного ідеалу (комунізму), воно викликає у своїх «споживачів» глибоку емоційну реакцію. Стикаючись із світом мистецтва, люди дістають від нього «емоційний заряд» і духовно зростають, розвиваються. Мистецтво відкриває людям поезію рідної природи, викликає захоплення високими проявами людської душі: любов'ю, героїзмом, патріотизмом, самовідданістю в праці, дружбою і т. п. Створюючи духовні цінності, мистецтво соціалістичного реалізму збагачує суспільство, виховує його.

Таким чином, розвиток радянського мистецтва безпосередньо пов'язаний з розвитком духовної культури, з удосконаленням як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Сприймаючи твори мистецтва, які проникають у саму суть явищ сучасного світу, людина дістає змогу повніше і вірніше сприймати події і явища світу, що її оточує; іншими словами, вона починає бачити «очима Рембрандта, чути вухами Моцарта» [7, 223].

Стверджуючи, що мета художнього освоєння всієї об'єктивної дійсності — це пізнання і перетворення світу, ми можемо

тепер конкретніше розкрити зміст цього вислову: мистецтво існує і розвивається тому, що суспільству необхідне пізнання світу не тільки засобами науковими, але й образно, емоційно, олюднено — через мистецтво. Воно сприяє перетворенню світу шляхом глибокого впливу на духовний світ людини, на її відношення до дійсності. Мистецтво прагне розглядати все зображуване з точки зору естетичного ідеалу, виходячи з уявлення про прекрасне. А це уявлення певне для кожної історичної епохи, кожної суспільно-економічної формації.

А. В. Луначарський свого часу підкреслював, що дійсність у мистецтві відбивається через світогляд певних класів. Отже, в радянському мистецтві дійсність відбивається через світогляд неантагоністичних класів радянського суспільства, з точки зору естетичного ідеалу цих класів. Оскільки мистецтво в своєму розвитку керується реальними потребами суспільства, воно діє на членів суспільства, сприяючи поглибленню їхнього світосприймання. Мистецтво орієнтує суспільство на ті життєві ідеали і настанови, виховує ті інтереси і стимули в діяльності людей, які необхідні нашому суспільству в даний момент його розвитку.

Духовно розвиваючись і збагачуючись у процесі «споживання» мистецтва, суспільство переносить потім свої духовні сили на діяльність виробничу і наукову, активізує її. Звідси можна зробити висновок про соціальну роль радянського мистецтва: воно емоційно і олюднено відбиває реальну дійсність, прагнучи універсально і глибоко зобразити внутрішній духовний світ людей, їх відношення до дійсності. Радянське мистецтво, засвоєне суспільством, в свою чергу впливає на останнє, активізує духовну і практичну діяльність людей у тому напрямку, в якому це необхідно нашому суспільству, бо справжнє мистецтво глибоко впливає на духовний світ людини, виховує її, удосконалює і спонукає до дальшої діяльності.

У наш час мистецтво і література стали невід'ємною складовою частиною організованої планомірної роботи всього нашого суспільства, керованого Комуністичною партією, як і вказував В. І. Ленін у статті «Партійна організація і партійна література» [див. 2, 10, 27]. Сучасне радянське мистецтво відображає наш повнокровний, діяльний світ. Воно ж дає нам змогу відчутти і суперечності нашого життя: «...вставало мене углами мир, не похожий на овал. Но все углы и все печали и всех противоречий вал я тем больнее ощущал, что с детства любил овал» [8, 56]. У відображенні цих «гострих кутів» і суперечностей нашого життя, що проходять через свідомість і серце митців, які виступають у своїх творах «повноважними представниками» всіх нас [7, 241], своєрідно запрограмована діяльність нашого суспільства на майбутнє, на шляху до створення суспільства гармонійно розвинених людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, тт. 12, 26, ч. II.
 2. В. І. Ленін. Твори, т. 10.
 3. С. В. Асенин, И. Б. Немцов. Познавательная и воспитательная роль искусства. Изд-во «Высшая школа», М., 1967.
 4. С. Васильев. Теория отражения и художественное творчество. Изд-во «Прогресс», М., 1970.
 5. А. Вознесенский. Мозаика. Владимирское книжное изд-во, 1960.
 6. А. Н. Илиади. Практическая природа человеческого познания. Изд-во «Высшая школа», М., 1962.
 7. Э. Ильенков. Об идолах и идеалах. Изд-во политической литературы, М., 1968.
 8. Н. Коржавин. Годы. «Советский писатель», М., 1963.
 9. О. В. Лармин. Эстетический идеал и современность. Изд-во МГУ, 1964.
 10. Ю. Б. Лукин. Искусство как форма общественного сознания. Изд-во «Высшая школа», М., 1969.
 11. А. В. Луначарский. В мире музыки. М., 1958.
 12. Э. Межелайтис. Ночные бабочки. Изд-во «Советский писатель», М., 1969.
 13. А. Натев. Искусство и общество. Изд-во «Прогресс», М., 1966.
-

З М І С Т

	Стор.
М. М. Копаниця, О. М. Куц. Розквіт і зближення націй — закономірність будівництва комунізму	3
В. І. Астахова, О. Ф. Репринцев. Підготовка кадрів на- ціональної інтелігенції як важливий фактор зближення і розвитку со- ціалістичних націй	12
А. М. Перепелиця. До питання про міжнародне значення радянського досвіду організації масового контролю за діяльністю апарату управління	21
Г. М. Гук. До питання про взаємодію соціально-класової струк- тури радянського суспільства і соціалістичної держави	28
М. Г. Жуган. Загальнонародна соціалістична влада	34
Л. Д. Шевченко. Про класовий характер політичної органі- зації радянського суспільства	42
Б. Т. Личко. Колгоспна демократія — складова частина радян- ської соціалістичної демократії	49
Г. Ф. Рум'янцев. Вирівнювання життєвого рівня груп у ро- бітничому класі — важливе завдання подолання соціальних відмін- ностей на шляху до комунізму	55
М. Ф. Ніколаєвський. Розвиток соціальної активності членів інженерного колективу в умовах науково-технічної революції (на ма- теріалах соціологічних досліджень)	61
К. О. Полякова. Деякі аспекти підвищення громадсько-політич- ної активності науково-технічної інтелігенції	68
Л. Г. Дергачова. До питання про об'єктивні умови і суб'єк- тивні фактори соціалістичної революції в теоретичній спадщині Ф. Енгельса	73
Л. Л. Тарасова. Етапи розвитку політико-освітньої роботи в перехідний період від капіталізму до соціалізму	80
В. С. Старовойт. Про соціальну роль радянського мистецтва	84

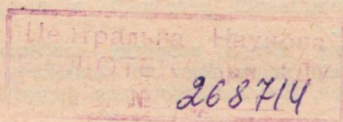
ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 90

Научный коммунизм

Выпуск 8

(На украинском языке)

Редактор А. М. Дунай

Техредактор Г. П. Александрова

Коректор І. І. Щеглова

Здано до набору 11/VII 1972 р. Підписано до друку 29/I 1973 р. БЦ 50033.
Формат 60×90¹/₁₆. Обсяг: 5,75 фіз. друк. арк., 5,75 умовн. друк. арк.,
6,2 обл.-вид. арк. Зам. 3079. Тираж 1000. Ціна 37 коп.

Харківська міська друкарня № 16 обласного управління
у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі.
Харків-3, Університетська, 16.

